

NÂSİR MEKÂRİM ŞİRÂZÎ VE EL-EMSEL TEFSİRİ*

NÂSER MAKÂRİM SHİRÂZÎ AND TAFSİR AL-AMTHAL

Nagihan Ayşe Boşnak

Dr., Bağımsız Araştırmacı

Dr., Independent Researcher

n.ayse@outlook.com

 0000-0001-7741-7689

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Theology Eylül/Semtember 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 2</p>			
Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article	Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı – iThenticate Yes – iThenticate
Geliş Tarihi Received	24.04.2024	Kabul Tarihi Accepted	08.05.2024
Yayın Tarihi Published	30.09.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atf Bilgisi Citation	Nagihan Ayşe Boşnak, “Nâsır Mekârim Şîrâzî ve el-Emsel Tefsiri”, <i>Hikem</i> 2/2 (2024), 1-32.		
DOI	10.63022/hikem.1472717		

* Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Ali Akpınar danışmanlığında “Çağdaş Şîh Tefsirinde İmâmet: el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel Örneği” başlığı ile çalıştığımız doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Öz: Modern dönemde ortaya çıkan problemler İslâm düşüncesinde bunlara cevap veren eserlerin ortaya konulmasını gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek üzere hem Sünnî hem Şîî cenahta içtimâî tefsir çatısı altında çeşitli eserler ortaya konulmuştur. *el-Emsel* tefsiri Şîa içerisinde bu amaçla telif edilmiş en kapsamlı eserdir. İlk defa Âyetullah el-Uzmâ Nâsır Mekârim Şîrâzî öncülüğünde farklı alanlardan on âlim tarafından 27 cilt hâlinde *Tefsîr-i Numûne* ismiyle Farsça hazırlanan bu eser 2005 yılında *El-Emsel fî tefsîri kitâbillahî'l-münzel* isimiyile Arapça'ya tercüme edilmiştir. Arapça ilk baskısı 21 cilt hâlinde iken 2013 yılında üzerinde bazı düzenlemeler yapılmış ve 15 cilt hâlinde son hâlini almıştır. Kur'an'ı sade ve anlaşılır bir şekilde izah ederek müminlerin hayatına dâhil edebilmek ve bunun sonucunda dinî, ahlaki, siyasi ve sosyolojik yönlerden İslâm toplumunun ıslahını gerçekleştirmek amacıyla kaleme alınan eserde Şîî ve Sünnî pek çok kaynağa başvurulmuştur. Eserde ayrıca ılımlı bir dil kullanılmış ve taassup üslubundan uzak durulmuştur. Şîî âlemini oldukça etkileyen *el-Emsel* tefsiri ılımlı üslûbu nedeniyle Sünnî ulemanın da dikkatini çekmiş ve ondan yararlanmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte İslâm düşüncesinde önemli bir yer edinmeye başlayan bu eser Türkiye'de yapılan çalışmalarda henüz fazla dikkat çekmemiştir. Bu çalışmamızda çağdaş dönem Şîî tefsir geleneğinde önemli bir yer edinen *el-Emsel* tefsirinin, genel tefsir tarihi incelemelerine konu edilmesini sağlamak amacıyla, ilk olarak eserin başyazarı Nâsır Mekârim Şîrâzî ve İslâm kültürüne olan katkıları ele alınmış ve Şîa içerisindeki konumu aktarılmıştır. Sonrasında ise eserin tanıtımı, telif aşamaları, kullanılan kaynaklar, içeriği ve uygulanan yöntemler ana hatlarıyla incelenmiş ve özgün yanları ortaya konulmuştur. Böylece Şîî düşüncenin modern problemlere yaklaşım tarzları ve bunların çözümü noktasındaki temel motivasyonlarının anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Çağdaş Şîî Düşüncesi, Tefsir, İçtimâî Tefsir, *el-Emsel*, Nâsır Mekârim Şîrâzî.

Abstract: New problems of the modern period necessitated the creation of new works in Islamic thought, which respond these problems. To answer this purpose, various works in the realm of Social Tefsîr have been produced on both the Sunnî and Shiite sides of Islâm. *Tafsîr al-Amthal* is the most comprehensive work compiled for this purpose within the Shiite community. This work, which was first prepared in Persian under the name of *Tafsîr-i Numûna* in 27 volumes by ten scholars from different fields under the leadership of Âyatollah al-Uzmâ Nâser Makârim Shîrâzî, was translated into Arabic in 2005 with the title *al-Amthal fî tafsîr kitâb Allah al-munzal*. While the first edition in Arabic was in 21 volumes, some edits were made on it in 2013 and it took its final form in 15 volumes. Many Shiite and Sunnî sources were referred in the work, which was written with the aim of explaining the Qur'an in a simple and understandable way and integrating it into the world of believers and, as a result, to improve the Islamic society in religious, moral, political and sociological aspects. In the work, a moderate language was used, and the tone of fanaticism was avoided. *Tafsîr al-Amthal*, which considerably influenced the Shiite world, attracted the attention of Sunnî scholars due to its moderate style and enabled them to benefit from it. However, this work, which has begun to take an important place in Islamic thought, has not yet attracted much attention in studies conducted in Turkey. In this study, in order to ensure that *Tafsîr al-Amthal*, which has an important place in the contemporary Shiite tafsîr tradition, is subject to general history of tafsîr studies, firstly, the main author of the work, Nâser Makârim Shîrâzî and his contributions to Islamic culture are discussed and his position within the Shiite community is mentioned. Afterwards, the introduction of the work, its compilation process, the sources referred, its content and the methods applied were examined in outline and its original aspects were revealed. Thus, it is aimed to understand the Shiite thought's approach to modern problems and their basic motivations for their solution.

Keywords: Contemporary Shiite Thought, Tafsîr, Social Tafsîr, *al-Amthal*, Nâser Makârim Shîrâzî.

Giriş

Şîî düşüncesi, Şîa'nın teşekkül döneminden bugüne fıkıh usûlü, akâid, kelim, felsefe, hadis ve tefsir alanlarındaki birikim ve bu alanlarda meydana gelen değişimler sonucunda ortaya çıkan, değişmeye ve gelişmeye devam eden bir zihin yapısını ifade etmektedir. Bu çerçevede Şîî düşüncesinin tek bir çizgiden ibaret olmayan, girift ve dinamik bir yapı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Bu dinamik yapının takibi ancak çağdaş dönem eserlerinin dakik bir biçimde incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Zira ancak çağdaş dönem eserlerinde bu sürekliliğin güncel vaziyetini gözleme imkânı bulunmaktadır. Çağdaş Şîî düşüncenin etki alanında bulunan tefsir sahasında da bu takibi mümkün kılacak tefsir eserleri üzerinde çalışmalar yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda, bu makalede, çağdaş Şîî düşüncesinin yansıma bulduğu tefsir geleneğinin önemli bir parçasını teşkil eden *el-Emsel* tefsiri yöntem ve muhteva açısından tetkik edilmektedir.

Bu çerçevede şu soruların cevapları aranmaktadır: *el-Emsel'*de çağdaş döneme ait hangi özellikler görülmektedir? Bu eser tefsir geleneğinde nerede durmaktadır? Mekârim Şîrâzî'nin tefsir yöntemi ve toplumsal hedefleri arasında nasıl bir ilişki vardır? İtikadî bakış açısı tefsiri nasıl etkilemiştir? Tefsirde öne çıkan konular nelerdir?

Çalışmanın temel amacı, Şîî rivâyet geleneğini muhafaza etmekle birlikte çağdaş yöntem ve muhtevayı tefsire tatbik eden, bu özellikleriyle hem Şîa'da hem de Ehl-i Sünnet çevrelerinde itibar gören *el-Emsel* tefsirini tanıtmak, tefsir tarihi içerisindeki yeri ve önemini ortaya koymak ve bu eserin Türkiye'de yapılan tefsir çalışmalarına konu edilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla bu çalışma, *el-Emsel'*de ortaya konan Şîî düşünceye dayanan te'vil anlayışını eleştirmek veya bunun yerine yeni bir sistem inşa etmek değil, objektif analizlerle eserin tanınmasına katkı sunmaktır. Bu yönüyle tefsir tarihi çerçevesinde önemli bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Zira Şîî eserlerin ele alındığı çalışmalarda genellikle eleştiri ve polemik üslûbunun hâkim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çoğunluğu oluşturan bu çalışmalarda itikadi farklılaşmalara odaklanılarak eserin yalnızca mezhebî tefsir başlığında değerlendirilmesi, bir tefsir tarihi problemi olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de *el-Emsel* ve Farsça orijinali olan *Tefsir-i Numûne* -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bir yüksek lisans çalışması ve bir makaleye konu olmuştur. "*Çağdaş Şîa Müfessirlerinde Âyetullâh el-Uzmâ Nâsır Mekârim Şîrâzî'nin Tefsîr-i Nümûne Adlı Eserinde Psikolojik Tahliller (Yûsuf Sûresi Örneği)*" adlı yüksek lisans çalışması 2016 yılında, İnönü Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı çatısı altında Mehmet Burak Çakın tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma *Tefsir-i Numûne* ve müellifi hakkında genel bir girişten sonra eseri Yusuf sûresindeki ahlaki ve psikolojik tahliller bağlamında incelemektedir. *el-Emsel* tefsirini konu edinen bir çalışma da 14-17 Eylül 2017 tarihlerinde Diyarbakır'da gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde Abdurrahman Ensari tarafından sunulan "el-Emsel fi Tefsîri Kitâbi'l-lâhi'l-Munezzel Adlı Şîa Tefsirinde Hz. Ömer Algısı" adlı bildiridir.¹ Bu çalışma, yalnızca Hz. Ömer ile ilgili *el-Emsel* tefsirinde nakledilen rivâyetleri ve bu rivâyetler çerçevesinde ortaya konan yorumları ele almaktadır ve araştırmacının esere eleştirel bir üslupla yaklaştığı görülmektedir. Türkiye dışında yapılan çalışmaları ise şu şekilde sıralayabiliriz: Ni'me Deheş Ferhân Hallâvî, *el-Bahsü'd-delâlî fi't-Tefsîri'l-Emsel li-Şîrâzî* (Bağdat Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2007); Hasan Ali Zeyyât el-Âmulî, *Esbâbü'n-nüzûl min kitâbi Tefsîri'l-Emsel* (Lübnan: Dâru'l-Mahaccetî'l-Beydâ, 2014); Ni'me Deheş Ferhân Hallâvî, *Menheciyyetü't-tefsîri'l-cem'î: el-Emsel enmûzecen* (Bağdat Üniversitesi İbn Rüşd Eğitim

¹ Bu bildiri aynı sene aynı isimle *Türkoloji Çalışmaları Dergisi'*nde makale olarak yayımlanmıştır.

Fakültesi, 2018); Felah Subhi Cübeyr, “eş-Şeairü'n-Nasrâniyye fî Tefsîri'l-Emsel li'ş-Şîrâzî”, *Bağdat Üniversitesi Külliyyetü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye Dergisi* (2019); Abdul Khamid, “Epistemoloji Tafsir al-Amthal fi Tafsir Kitab Allah al-Munzal Karya Nasir Makarim al-Shirazi”, *Jurnal Syntax Transformation* 1/6 (2020), 193-197; Ruveyde Ali Abdü'l-Hüseyn, *Menhecü't-tefsîr beyne'l-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân ve'l-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel* (Irak: Vasıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mustafa Rabî' Ahmed Ali, *Kitâbü'l-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel li Nâsir Mekârim eş-Şîrâzî: Dirâse nakdiyye* (Mısır: El-Ezher Üniversitesi, 2021); Udi Yuliarto ve Muhammed Chirzin Hamim Ilyas, “The Justification of Shia Ideology in the Quranic Hermeneutics: Reading the Interpretation of Nâser Mekârem Shîrâzî”, *Jurnal Studi Islam* 24/1 (2023), 43-64.

Yapılan literatür taraması sonucu ulaşılan verilere göre bu çalışma kapsamında ele alınacak olan *el-Emsel* tefsiri üzerinde farklı ülkelerde çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte Türkiye'de yapılan çalışmalar yeterli görünmemektedir. Bununla birlikte yukarıda zikri geçen çalışmaların her biri, *el-Emsel*'in farklı bir yönünü ele alması ve çoğunlukla eleştirel bir üslûp benimsemesi yönüyle yeni çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede bu makalenin özellikle Türkiye'deki tefsir tarihi çalışmalarında bir boşluğu doldurup araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Mekârim Şîrâzî'nin Biyografisi ve Eserleri

Âyetullah el-Uzmâ Nâsir Mekârim Şîrâzî, 1926 yılında Şîraz'da dünyaya gelmiştir. Babası dönemin saygın tüccarlarından biri olan Hâc Ali Muhammed, annesi ise Şîrazlı bir hanımefendidir. Babası ve dedesi Şîraz âlimleri ile yakın ilişki içerisinde olan Şîrâzî, küçük yaştan itibaren ilmî ortamlarda bulunmaya başlamıştır. Ailesinin de desteği ile erken yaşlarda hafızlığını tamamlamış ve Kur'an ile hemhâl olmuştur. Bu ilgi yalnızca Kur'an metnini okuma ve ezberlemeyle sınırlı kalmamış Kur'an'ı anlama çabası da o yaşlarda filiz vermiştir. Babası onu, Kur'an ve meâlîni birlikte okumaya teşvik ederek Kur'an'ı anlama hususunda en büyük destekçilerinden biri olmuştur.²

Mekârim Şîrâzî ilk ve ortaokulu Şîraz'da tamamlamış, eğitim hayatında gösterdiği başarılar sonucu sınıf atlayarak liseyi on dört yaşında tamamlamıştır. Ortaokula giderken Hacı Seyid Nureddin Şîrâzî'nin medresesine de devam etmiştir.³ Liseden sonra üniversiteye gitmemiş, Şîraz'daki Ağa Babahan medresesinde sarf, nahiv, belâgat ve mantık dersleri almıştır. Derslerini, Hocası Âyetullah Muvahhid'in tedrisinde beklenenden çok daha kısa bir sürede -dört yılda- tamamlamıştır. Henüz on yedi yaşındayken Ahund Horosânî'nin (öl. 1911) *Kifâyetü'l-usûl*⁴ adlı kitabına şerh yazacak yetkinliğe ulaşmıştır. Hocalarının da teşvikiyle dönemin ilim merkezi olan Kum'a taşınmış, Kum'un önemli âlimlerinden Âyetullah Burûcirdî (öl. 1961) ve Âyetullah Şeriatmedârî'nin derslerine katılmıştır. 1950 senesinde Necef'e gitmiş ve bundan kısa bir süre sonra yirmi dört yaşındayken ictihâd makamına getirilmiştir.⁵

Mekârim Şîrâzî eğitim hayatı boyunca İran ve Irak'ın önemli isimlerinden dersler almıştır. Şîraz'daki hocaları arasında Âyetullah Rabbânî Şîrâzî (Şîraz Han Medresesi) ve Âyetullah Muvahhid (Şîraz Ağa Babahan Medresesi); Kum'daki hocaları arasında Âyetullah Muhammed Muhakkik Dâmad, Âyetullah el-Uzmâ Gulpayganî ve Âyetullah el-Uzmâ Mûsevî

² Ahmed Kudî, *Hayât-i Por-Bereket*, (Kum: Medresetü'l-İmam Ali b. Ebî Tâlib, 2005), 23.

³ Ahmed Kudî, *Hayât-i Por-Bereket*, 28-29.

⁴ Lafzî ve amelî hukuk kaidelerini içeren Şîa'nın en temel fıkıh kaynaklarından biridir. Müellifi Ahund Molla, İran Meşrutiyet Devrimi'nin en büyük destekçilerindedir, taklîd merciidir. Hamid Algar, “Ahund Molla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ekim 2022).

⁵ Akîkî Behşâyîşi, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, (Kum: Defter-i Neşr-i Nüveyd-i İslâmî, ts.), 968-969.

Humeynî⁶; Neced' teki hocaları arasında ise Âyetullah el-Uzmâ İstehbanatî, Âyetullah el-Uzmâ Hâc Şeyh Muhammed Hüseyin Kâşifülgâtâ⁷, Âyetullahi'l-uzmâ Hûî, Âyetullahi'l-uzmâ Hakim, Âyetullah el-Uzmâ Hücçet ve Âyetullah el-Uzmâ Mirza Hâşim Âmûlî gibi isimler bulunmaktadır. Âyetullah Doktor Bihiştî⁸, İmam Musa Sadr⁹ ve Âyetullah Şubeyri Zencânî¹⁰ gibi isimler de Mekârim Şîrâzî'nin birlikte ders gördüğü arkadaşları arasındadır.

Şîrâzî 1951 yılında Kum'a dönmüş ve orada fıkıh dersleri vermeye başlamıştır. Hocası Âyetullah Kâzım Şeriatmedârî'nin gözetiminde aylık yayın yapan *Mekteb-i İslam* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Dergi siyasi tutumu dolayısıyla zaman zaman kapanmak durumunda kalmıştır.¹¹ Buna rağmen kırk yıldan fazla süre yayın yapabilmıştır. Kum'da, aralarında Âyetullah Burûcirdî'nin ders halkasından önemli isimlerin bulunduğu bir grup âlimle birlikte Câmî'e-yi Müderrisîn-i Havza-yi İlmiyye-yi Kum'u (Kum İlmi Havzası Âlimler Birliği) kurmuştur. Âyetullah el-Uzmâ Erakî'nin vefatından sonra taklîd mercii olarak atanmıştır.¹²

Şîrâzî, bahsi geçen çalışmalarının yanı sıra İran'da dört farklı medrese kurmuştur.¹³ Bu medreselerden biri olan İmam Hüseyin Medresesi'nde, Kur'an ve tefsir çalışmaları yürütülmüştür. Bununla birlikte farklı şehirlerde Kur'an evleri ve misafirhaneler yaptırmıştır. İmam el-Kâzım Medresesi, Şîî Çalışmaları Merkezi ve Wilayah¹⁴ isimli uydu kanalının yönetim ve denetimini üstlenmiştir. Danışmanlığını yaptığı daha pek çok dinî kurum mevcuttur. Bunlar arasında Ehl-i beyt Fıkıhı Vakfı, Dârü'l-A'lâm li-Medreseti Ehli'l-Beyt, Dârü'l-Mübelliğîn Felsefe Okulu ve Hâtemü'l-Enbiyâ Külliyesi bulunmaktadır.

Şîrâzî, yukarıda sayılanların yanı sıra pek çok yazılı ve sözlü çalışmaya da imza atmıştır. İran İslâm Devrimi öncesinde, Batılı felsefi paradigmalara, özellikle de Marksizm'in eleştirisini yaptığı *Feylesof Namâhâ* (Filozof Görünümlüleri) kitabını yazmış ve bu eseri

⁶ İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurucusu. "Humeynî'nin en çok önem verdiği hususlardan biri Şîîler ile Sünnîler arasında bir birlik oluşturmaktır. Sünnî bir imamın arkasında Şîîlerin kıldıkları namazın câiz olduğunu söyleyen ilk Şîî otorite Humeynî'dir." Hamid Algar, "Humeynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (13 Ekim 2022).

⁷ Sünnîlerle yakınlık fikrini ileri süren ve bu konuda çabalayan âlimlerdendir. Ahmet Özel, "Kâşifülgâtâ, Muhammed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (13 Ekim 2022).

⁸ 1979 senesinde Hizb-i Cumhur-i İslâmî merkez binasında düzenlenen toplantı sırasında patlatılan bomba sonucu yetmiş iki arkadaşıyla birlikte vefat etmiştir. Cumhuriyetin önde gelen savunucularındandır. Hamid Algar, "Bihiştî, Âyetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (13 Ekim 2022).

⁹ Âyetullah Humeynî'nin kendisinden "sevgili oğlum" diye bahsettiği Lübnanlı Şîî lider ve din adamıdır. Muammer Kaddâfî döneminde Libya'da kaybolmuş kendisinden bir daha haber alınamamıştır.

¹⁰ Âyetullah el-Uzmâ Hacı Seyyid Ahmet Zencânî'nin oğludur. Fıkıh alanında öne çıkan isimlerdendir.

¹¹ O dönem iktidar Pehlevî hanedanındadır. Muhammed Rıza Şah Pehlevî görevdedir.

¹² Şîa'da din âlimliği, din ilimleri sahasında otorite olmakla birlikte büyük toplumsal işlevi bulunan bir kurumdur. Bireysel veya toplumsal problemler din âlimine danışılarak çözülmektedir. Her bir Şîî, yaşayan bir taklîd merciiine mukallid olmak durumundadır. Her yeni problemde tek muteber kaynak olan müctehide başvurma zorunluluğu bulunmaktadır. Şîa'da din âlimi siyasi otoriteye de sahiptir. Bağımsızlığı hem devlet hem de halk tarafından tanınmıştır. Taklid mercii âlimler, "gaybete çekilen imamın temsilcileri" konumundadırlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Mescidcamii, *Şîa ve Ehl-i Sünnet'te Siyasi Düşünce Zeminleri*, çev. İsmail Bendiderya (İstanbul: Tesnim Yayınları, 2018), 27-36.

¹³ İmam Emîrî'l-Müminin Medresesi, İmam Hasan el-Müctebâ Medresesi, İmam Hüseyin Medresesi, İmâm el-Kâzım Medresesi.

¹⁴ Şîrâzî bu kanalın açılışındaki gayeyi şöyle ifade etmiştir: "Bugün medya çağını yaşıyoruz. İlk sözü onlar söylüyor. Bu alanı boş bırakmamalı, bu şansı değerlendirmeliyiz... Ehl-i beyt okulundan öğrendiklerimizi ve İslâmî öğretileri dünyadaki bütün insanlara öğretme fırsatını yakalıyoruz." Baligh News, "Wilayah Satellite Channel Was Opened" (Erişim 11 Ekim 2022) Bu kanaldaki yayınlar Şîrâzî'nin gözetimi altında olsa da zaman zaman ayrıştırıcı içerikler de yayınlanmıştır. Şîrâzî izni olmadan yapılan bu programlar dolayısıyla kanalı ciddi bir şekilde uyarmış, bir daha olması durumunda desteğini kanaldan çekeceğini belirtmiştir.

kendisine 1954'te "Yılın Yazarı" ödülünü getirmiştir. Tasavvufu eleştirdiği *Cilve-yi Hak* (Hakkın Tezâhürü) adlı kitabı da aynı dönemde yayınlanmıştır.¹⁵

Mekârim Şîrâzî şu ana kadar 130 cilde yakın eser kaleme almıştır. Bu kitapların kimisi otuzdan fazla kez baskıya verilmiştir. Yine pek çoğu farklı dillere tercüme edilmiştir.¹⁶ *Tefsîr-i Numûne (el-Emsel)*¹⁷, *Kur'an'ın Mesajı (Peyâm-ı Kur'ân)*¹⁸, Farsça Kur'an meâli *Kur'ân-i Mecîd* ve Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt'in dualarını içeren, özel gün ve geceleri konu alan *Mefâtih-i Nuvîn* en meşhur eserleri arasındadır. Diğer eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz: *Emsâlü'l-Kur'ân*, *Envârü'l-Uşûl*, *Nefehâtü'l-Velâye* (Muhtasar-ı Nehcü'l-Belâga), *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, *Menâsikü'l-hac*, *Menâsikü'l-umra*, *Takiyye*, *Dâiretü'l-Ma'ârif Fıkh-ı Mukâren* (Karşılaştırmalı Fıkıh Ansiklopedisi), *el-İslâm ve tahrîru'l-abîd* (Kölelerin Özgürlüğü ve İslam), *el-Hayâtü fî zillî'l-ahlâk* (Ahlak Gölgesinde Yaşam), *el-Keşkülü'l-akâidî* (Akâid Notları), *Me'âd ve Cehân pes ez Merg* (Me'âd ve Ölümden Sonraki Hayat), *Mehdî, İnkilâb-ı Buzurg* (Mehdi; Büyük İnkılap), *el-Kıyâde ve'l-idâre fi'l-İslâm* (İslam'da Önderlik ve Yönetim), *Ahkâmü's-şebâb* (Gençler İçin Hükümler), *Usûlü'l-akâid li's-şebâb* (Gençler İçin Akâid Usûlü), *Akâidetünâ* (İtikâdımız), *Hukûmet-i Cehâni-yi Mehdi* (Mehdi'nin Dünya Hükümeti), *Mu'ammâ-yi Hestî* (Varlık Bilmecesi), *Sed ve Pencâh Ders-i Zendeğî* (Hayatın Yüz Elli Ders), *Tarh-ı Hukûmet-i İslâmî* (İslam Hükümetinin Planı), *ez-Zehrâ Aleyhi's-Selâm Seyyidetü nisâi'l-âlemîn* (Hz. Zehra: Cihanın En Üstün Hanımı), *el-ittisâl bi'l-ervâh* (Ruhlarla Bağlantı), *Zuhûrî'l-mezâhib* (Mezheplerin Ortaya Çıkışı), *Hudâ râ Çegûne Beşenâsîm* (Allah'ı Nasıl Tanıyalım?), *Âferîdgâr-i Cehân* (Cihanın Yaratıcısı), *Rehberân-i Buzurg ve Mesûliyyet-i Buzurgter* (Büyük Rehberler ve Daha Büyük Sorumluluklar), *Kurân ve Âherîn Peyâmber* (Kur'an ve Son Peygamber), *Erzeşhâ-yi Ferâmuş Şode* (Unutulan Değerler), *Pâyân-i Umr-i Marksîsm* (Marksizm'in Sonu), *Felsefe-i Şehâdet* (Şehadet Felsefesi), *Der Custiû-yi Hudâ* (Allah'ı Aramak), *Yeksed Mevdû-i Ahlâkî der Kurân ve Hadîs* (Kur'an ve Hadislerde Ahlaka Dair Yüz Mesele), *Şîa Pâsoh mî Gûyed* (Şîa Cevap Veriyor). Bunlardan bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir: *Tefsir-i Numûne'nin Muhtasarı*, *İnançlarımız*, *İki Sure: Örnek Eğitimci Örnek İnsan* adlı kitaplar, *Kerbela ve Yas* başlıklı risâle bunlardandır.

Pek çok esere imza atan Şîrâzî siyaset sahasında da aktif rol oynamıştır. İran Devrimi ve öncesindeki süreçte siyasetin merkezinde bulunan hocası Humeynî ile din adamlarının doğrudan siyasete girmesine karşı olan diğer hocası Şeriatmedârî arasında çıkan anlaşmazlıklarda Şîrâzî, Humeynî'nin tarafında durmuştur.¹⁹ Pehlevî rejimine karşı ciddi söylemlerde bulunmuştur. 1983'te İran'da rejimi kontrol altında tutmak üzere kurulan ve üyeleri Şîi mollalardan oluşan Uzmanlar Meclisi'nin ilk üyelerinden biri olmuştur. Anayasanın "radikal" yönde değiştirilmesine öncülük ettiği öne sürülmüştür.²⁰ Bu dönemde kendisini Şîa'da en üst mertebelerden kabul edilen Âyetullah el-Uzmâ (Büyük Âyetullah) olarak ilan etmiştir.

¹⁵ Hocası Burûcirdî bu kitabı okumuş ve "Bunda tek bir zayıf nokta görmedim." diyerek taltif etmiştir. Behşâyîşi, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 970.

¹⁶ Behşâyîşi, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 971.

¹⁷ Şîrâzî ve *el-Emsel* müelliflerinden bir kısmı bu tefsirden istifade ile *Kasasü'l-Kur'ân muktebes min Tefsîri'l-Emsel* adlı eseri kaleme almışlardır.

¹⁸ *Peyâm-i Kur'ân* 1987-1995 yılları arasında Mekârim Şîrâzî'nin gözetiminde çoğu *Tefsir-i Numûne* müelliflerinden oluşan bir grup âlim tarafından on cilt olarak telif edilen konulu tefsir eseridir. *Nefahâtü'l-Kur'ân* ismiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Farsça aslı Seyyid Hüseyin Haşimiyân ve Ali Aşgar Himmetiyân tarafından üç cilt hâlinde (*Bergozîde-yi Payâm-i Kur'ân*) ihtisar edilmiştir. Wikishia, "Payam-i Qur'an" (Erişim 24 Kasım 2023).

¹⁹ İmam Humeynî ile yakın ilişkilerinden dolayı SAVAK tarafından tutuklanmış ve Çabehar, Mehabad ve Enarek'e sürgün edilmiştir.

²⁰ Behşâyîşi, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 969.

Devrimden önce protestolarda yer alan, önemli camilerde etkileyici konuşmalar yapan, Humeynî'nin İran'a geri dönmesi için resmî makamlara mektuplar yazan, pek çok kez sürgüne gönderilen ve hapis cezası alan Şîrâzî²¹, devrimden sonraki yıllarda yönetime karşı ciddi bir eylemde bulunmamıştır. Diğer mercülerin aksine yönetime açık eleştiride bulunmamıştır. Bu sayede yönetimi elinde tutan otoriteler tarafından destek görmüştür.

Şîrâzî Ehl-i Sünnet ve Şîa'yı İslâm'ın iki kanadı olarak görmektedir. Bu çerçevede her iki mezhebi de itidal üzere hareket etmeye teşvik etmiş, bunun Müslümanların yararına olacağına dikkat çekmiştir. Şîilerin, Ehl-i Sünnet için kutsal olan herhangi bir şeye hakaret etmesini kesin bir dille yasaklamıştır. Şîrâzî Şîa'da bir itidal örneği olarak yalnızca Sünnî-Şîi ayrışması hususunda değil, İslâm ümmetini ilgilendiren her tür aşırılığa ciddiyetle karşı çıkmıştır. Sözelimi, *Wahhabism at the Crossroads* (Vahhâbilik Yol Ayrımında) adlı eseri bu tür bir çabanın ürünüdür. Bu duruşun bir başka örneği ümmet birliğinin ön plana çıkarıldığı büyük çaplı sempozyumlardır. Bunlardan biri 2014 yılında düzenlediği "İslâm Âlimlerinde Aşırılıkçı ve Tekfirci Hareketler" sempozyumudur. Diğeri ise 2016 yılında düzenlenen "Günümüz Dünyasında Aşırılık ve Tekfirci Hareketler"²² başlıklı sempozyumdur.

Şîrâzî, toplumda ses getiren, "özgün" olarak nitelendirilebilecek bazı fetvalara da imza atmıştır. Bunlar arasında inançsızların pis kabul edilemeyeceği, mecburiyet söz konusu olduğunda kadınların başörtülerini açabileceği²³, sigara içmenin haram oluşu gibi meseleler bulunmaktadır. Bu gibi "radikal" fetvaları bulunmakla birlikte İran'da ve diğer coğrafyalardaki Şîiler için önemli ve saygın bir merci-i taklîd olmuştur. Kum Âlimler Birliği'nin bir üyesi olan Şîrâzî, hâlen Kum'da ikamet etmekte ve ilmî faaliyetlerini sürdürmektedir.²⁴

2. Ana Hatlarıyla el-Emsel Tefsiri

Çalışmada esas aldığımız *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel* adlı eser, 15 ciltten oluşan Arapça bir tefsirdir. Tefsirin Farsça aslı, 1976-1990 yılları arasında kaleme alınan ve 27 cilt olarak basılan *Tefsir-i Numûne'* dir. Bu tefsir, ilk önce Muhammed Ali Azerşeb önderliğinde bir grup âlim tarafından Arapçaya tercüme edilerek 2005 yılında *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel* ismiyle 21 cilt olarak basılmış, daha sonra yeni düzenlemelerle 2013 yılında tekrar yayımlanmıştır. Çalışmanın bu aşamasında, öncelikle tefsirin yazım süreci, kaynakları ve İslâm dünyasındaki yerini yansıtan bir araştırma yapılacak, daha sonra *el-Emsel*'in 15 ciltlik bu baskısı esas alınarak eserin ilkesel ve düşünsel altyapısını yansıtan muhteva özellikleri ve yöntemi ana hatlarıyla ele alınacaktır.

2.1. Telif Süreci ve Kaynakları

el-Emsel'in telifinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Şîrâzî, *el-Emsel*'in mukaddimesinde bu eserin toplumdaki önemli bir boşluğu doldurmak ve yenilenen ihtiyaçlara cevap vermek üzere telif edildiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu niteliklere sahip, Kum

²¹ Wikishia, "Nasir Makarim Shirazi" (Erişim 12 Ekim 2023).

²² İşid'e karşı tepkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

²³ Islamic Republic News Agency, "Senior Cleric's New Fatwa Authorizes Muslim Female Students Overseas to Unveil" (Erişim 24 Kasım 2023).

²⁴ Mekârim Şîrâzî'nin hayatını konu edinen çalışmalar: Ahmed Kudsi, *Hayât-i Por-Bereket*, (Kum: Medrese-i Emîr el-Mü'minîn, 2005); Mirza Bâkır, *Ez Teb'îd tâ-Pîrûzî*, (Tahran: Sureh Mehr Publications, 2013); Emin Azîmî, *Hayât-i Kur'âni-yi Âyetullahil-Uzmâ Nâsır Mekârim-i Şîrâzî* (Defter-i Akl Publications, 2008); Mehdî İlmî Dâneşvâr ve Kâzım Mirzâ'î, *Sirih-yi Ahlâk-i Kur'âni-yi Âyetullah Mekârim-i Şîrâzî*, (Kum: Akîk-i Işk-i Kum Publications, 2015); Mesut Mekârim, *Remz-i Muvaffâkiyyât: Memories from the Life of Ayatullah Makarim Shirazi*, (Kum: Medrese-i Emir al-Mü'minîn, 2010).

medreselerinde okutulmaya uygun, açık ve anlaşılır, zengin içerikli bir esere de ihtiyaç duyulmuştur.²⁵ Bununla birlikte Şîî âlim Behşâyîşî, yirminci yüzyıla kadar İslâm dünyasının Şîî düşüncüyü anlayabilecek imkânının bulunmadığını, Şîa'ya dair bilginin önyargıdan ileri gitmediğini ve esasen bu tefsirin, Kur'an'ı anlama çerçevesinde oluşan Şîî düşüncüyü, onu tanımayan kimselere ve Ehl-i Sünnet camiasına tanıtma motivasyonu ile kaleme alındığını ifade etmiştir.²⁶

Tefsir-i Numûne, Kum İlmî Havzası'nda Mekârim Şîrâzî başkanlığında çeşitli ilim dallarında uzman on farklı âlim tarafından telif edilmiştir.²⁷ Müellifler daima Mekârim Şîrâzî'nin yakınında bulunmuşlar, en az haftada iki gün Şîrâzî başkanlığında bir araya gelmişlerdir. Âyetlerin tefsiri Şîrâzî tarafından imlâ edilmiş, bu tevillerin telif ve tedvini diğer âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ortaya konan metinler ise Şîrâzî tarafından devamlı olarak kontrol edilmiştir. Eserin müellifleri şu isimlerdir: Muhammed Rızâ Aştîyânî, Muhammed Ca'fer İmâmî, Dâvûd İlhâmî, Esedullâh İmânî²⁸, Abdurresûl Hasenî, Seyyid Hasan Şücâî, Seyyid Nurullah Tabâtabâî, Mahmûd Abdullâhî, Muhsin Kırâatî ve Muhammed Muhammedî İştihardî.²⁹ Tefsirin inşası aşamasında, ismi geçen bu âlimler tarafından Şîa ve Ehl-i Sünnet'in önemli kaynakları dikkatle gözden geçirilmiş, asrın ihtiyaçları ve sorunları merkeze alınarak tefsirde ele alınacak başlıklar belirlenmiştir. Toplantılar düzenlenip âyetler ve ilgili konular müzakere edilmiştir.³⁰ Eserin mukaddimesinde zikredilen tefsir kaynakları şunlardır:³¹ Tabersî'nin (öl. 548/1154) *Mecmau'l-Beyân'ı*, Beydâvî'nin (öl. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl'i*, Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *ed-Dürü'l-Mensûr'u*, Muhaddis Behrânî'nin (öl. 1107/1696) *el-Burhân'ı*, Tabâtabâî'nin (öl. 1981) *el-Mîzân'ı*, Muhammed Abduh'un (öl. 1905) *el-Menâr'ı*, Seyyid Kutub'un (öl. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı*, Merâğî'nin (öl. 1952) *et-Tefsîr'i*, Fahreddin Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb'ı*, Ebü'l-Fütûh er-Râzî'nin (öl. 552/1157) *Ravhü'l-Cinân'ı*, Vâhidî'nin (öl. 468/1076) *Esbâb-ı Nüzûl'ü*, Kurtubî'nin (öl. 671/1273) *el-Câmî'i*, Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî'si*, Hüveyzî'nin (öl. 1112/1700) *Nuru's-Sakâleyn'i*, Molla Kâşânî'nin (öl. 1090/1679) *es-Sâfi'si*, Şeyh Tûsî'nin (öl. 460/1067) *et-Tibyân'ı*.³²

Tefsirin mukaddimesinde başvuru olan tefsir kaynakları yukarıdaki gibi zikredilmiş olmakla birlikte *el-Emsel'*de kullanılan kaynak yelpazesinin oldukça geniş olduğu görülmektedir. Eserde farklı alanlarda ve farklı coğrafyalarda telif edilen klasik ve çağdaş pek çok kaynaktan yararlanılmıştır. Bu nedenle eserin kaynaklarını alanlarına göre sınıflandırarak ele alacağız.

Mukaddimedede zikredilen tefsir kaynakları arasında kendisine en çok başvuru olanların Tabersî'nin *Mecma'ü'l-beyân'ı*, Bahrânî'nin *Tefsîru'l-burhân'ı*, Hüveyzî'nin (öl. 1112/1700) *Nûru's-sekaleyn'i* ve Tabâtabâî'nin *el-Mîzân'ı* olduğu görülmektedir. Bunlar kadar olmasa da

²⁵ Ali Ekber Babâî, *Bergozîde-i Tefsir-i Numûne-Tefsir-i Numune* (Özet), çev. Alparslan Gürel (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, ts.), 1/5.

²⁶ Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 1054-1055.

²⁷ Müelliflerin biyografileri için bk. Akîkî Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 971-977.

²⁸ Dâvûd İlhâmî ve Esedullah İmânî yalnızca ilk dokuz cildin tefsirinde görev almışlardır. Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 977.

²⁹ Babâî, *Bergozîde-i Tefsir-i Numûne*, 1/5.

³⁰ Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 971.

³¹ Bir Şîî tefsirinde, Ehl-i Sünnet'in temel eserlerinin kaynak olarak kullanılması yöntemi klasikten moderne bütün Şîî tefsirlerin temel karakteristiğidir. Özellikle Usûlî tefsir anlayışında tefsir, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin dirâyet yönteminden bağımsız düşünülmemiştir.

³² Râzî, Kurtubî ve Âlûsî'den aktarılan, Şîa'yı destekler nitelikteki nakiller için bk. Şîrâzî, *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2013), 3/352.

Tûsî'nin *et-Tibyân*'ı, Tabersî'nin *Cem'ü'l-cevâmi'i*, Ebü'l-Fütûh er-Râzî'nin *Ravzu'l-cinân ve ravhu'l-cenân*'ı ve Feyz-i Kâşânî'nin *es-Sâfi*'si sıklıkla başvurulan tefsir kaynakları arasındadır. Erken dönem tefsirlerinden olan *Tefsîru'l-Kummî*'den de *Mecma'ü'l-beyân* ve *el-Mîzân* tefsirlerinden nakille rivâyetler aktarıldığı görülmektedir. Başvurulan kaynaklar arasında, Hâkim el-Haskânî'nin³³ (öl. 481/1088) *Şevâhidü't-tenzîl* adlı tefsiri, Ebû Abdullah ez-Zencânî'nin (öl. 1356/1935) *Târîhu'l-Kur'ân* adlı Kur'an tarihi eseri de bulunmaktadır. Şîî kaynaklar dışında en çok kendilerinden referans verilen Ehl-i Sünnet tefsirleri Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr*'u, Âlûsî'nin *Rûhu'l-Me'ânî*'si, Kurtubî'nin *el-Câmi'i*, Seyid Kutub'un *Fî zilâli'l-Kur'ân*'ı, Muhammed Abduh'un *Tefsîru'l-menâr*'ı ve Merâğî'nin *et-Tefsîr*'idir. Bunlardan sonra eserde nadiren de olsa Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ı ve Bursevî'nin (öl. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ıdır. Buralardan aktarılan bilgi ve rivâyetler kimi zaman eserin kendisinden kimi zaman da *el-Mîzân* gibi çağdaş Şîî tefsirlerden aktarılmaktadır.

el-Emsel'in hadis kaynaklarına gelince, nakledilen rivâyetlerin genel itibariyle Şîa'nın ikinci rivâyet dönemine ait eserlerden aktarıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Meclisî'nin (öl. 1110/1699) *Bihâru'l-envâr* adlı hadis külliyyatı, Hürri el-Âmilî'nin (öl. 1104/1693) *Vesâilü's-Şîa'sı*, Şeyh Abbas el-Kummî'nin (öl. 1365/1946) *Sefinetü'l-bihâr*'ı ön plana çıkmaktadır. İlk dönem Şîa'nın muteber hadis âlimlerinden olan Şeyh Sadûk'a (öl. 381/991) nisbet edilen *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*³⁴, *Sevâbü'l-a'mâl*, *el-Hisâl*, *el-Emâlî*, *Uyûnü ahbâri'r-Rizâ* ve Küleynî'nin (öl. 329/941) *el-Kâfi (Usûlü'l-kâfi)* adlı eserlerinden de referanslar verildiği görülmektedir. Ancak bu eserlerden aktarılan rivâyetlerin bu eserlerin aslından değil, genellikle ikinci rivâyet döneminde telif edilen rivâyet tefsirlerinden nakledildiği görülmektedir. Bu aktarımların en çok yapıldığı eserin Hüveyzî'nin *Nûru's-sekaleyn* adlı tefsiri olduğunu söylemek mümkündür. *el-Emsel*'de özellikle Hz. Ali'den nakledilen hadisler onun hutbelerinin bulunduğu *Nehcü'l-belâga'*dan ve onun İbn Ebi'l-Hadîd (öl. 656/1258) tarafından yapılan şerhinden aktarılmaktadır. Şîa'nın altıncı imamı Ca'fer es-Sâdık'ın (öl. 148/765) din ve ahlaka dair sözlerinin bulunduğu *Misbâhu's-şerî'a ve miftâhü'l-hakîka* adlı eser de *el-Emsel*'in rivâyet kaynakları arasındadır. Başvurulan rivâyet kaynakları arasında, çağdaş dönem âlimlerinden Lütfullah Sâfi Gülpayganî'ye (öl. 1443/2022) nisbet edilen *Müntehabü'l-eser fi'l-imâmi's-sânâ aşar* adlı eser de bulunmaktadır. *el-Emsel*'de, Ehl-i Sünnet'in muteber hadis kaynaklarından da nakiller yapılmaktadır. Bunlar arasında öne çıkanlar, Kütübü Sitte'den Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'i, Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) ve Tirmizî'nin (öl. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserleri ile Hâkim'in (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *el-Müsned*'idir.

Eserde başvurulan fıkıh kitapları arasında Mekârim Şîrâzî'nin, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye* ve Muhammed Hasan en-Necefî'nin (öl. 1266/1849) *Cevâhiru'l-keâm fi şerhi şerâi'u'l-İslâm* adlı eserleri sayılabilir. Ahkâm âyetlerinin ele alındığı el-Mikdâd b. Abdullah es-Sîverî'nin (öl. 826/1422) *Kenzü'l-irfân fi fikhî'l-Kur'ân* adlı eseri de fikhî meselelerde başvurulan eserler arasındadır.

el-Emsel'de müracaat edilen dilsel kaynakların başında Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 5.yy/11.yy) *el-Müfredât*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *Tâcü'l-arûs*'u, İbn Manzûr'un (öl.

³³ Şîî eğilimleri olan fakat Şîa tarafından da kabul görmeyen bir isimdir. Bu doğrultuda, *el-Emsel*'de kendisinin Ehl-i Sünnet âlimlerinden olduğu ifade edilmektedir. Bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 10/317.

³⁴ Şîa'nın muteber hadis kitapları olan *Kütüb-i Erbaa'*dan biridir.

711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı ve Şeyh et-Turayhî'nin (öl. 1085/1674) *Mecma'ü'l-bahreyn*³⁵ adlı lügat eseri gelmektedir. Muhammed Ferîd Vecdî'nin (öl. 1373/1954) *Dâiretü'l-me'ârifü'l-karnî'l-işrîn* adlı ansiklopedik lügati de eserde başvurulan dilsel kaynaklardandır.

el-Emsel'in tarih kaynakları arasında, *Sîyretü İbn Hişâm* (öl. 218/833), Nüreddin Halebî'nin (öl. 1044/1635) *es-Sîretü'l-Halebiyye*'si, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*'i, Belâzûrî'nin (öl. 279/892-3) *Fütûhu'l-büldân*'ı, Corcî Zeydân'ın (öl. 1332/1914) *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî* adlı eseri bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr'in, Üsdü'l-gâbe'si, İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, İbn Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist*'i de *el-Emsel*'de başvurulan klasik tarih kaynakları arasındadır. Abdülhüseyin Ahmed el-Emînî'ye (öl. 1389/1970) ait tefsir, hadis, tarih, fıkıh, usûl, kelim ve edebiyat alanlarında Gadîr hadisesine dair incelemelerin bulunduğu *el-Gadîr fi'l-Kitâb ve's-sünne ve'l-edeb* adlı ansiklopedik eser de *el-Emsel*'in önemli tarih kaynaklarındandır.

el-Emsel'de başvurulan itikadi ve kelami kaynaklar arasında Şeyh Sadûk'un Hz. Peygamber'in itikadi hadislerini içeren *Kitâbü't-tevhîd* ve Tabersî'nin *Kitâbü'l-ihticâc* adlı eserlerini saymak mümkündür. Ancak müfessir bunları yine *Nûru's-sekaleyn* tefsirinden aktarmaktadır. Bu alanda öne çıkan diğer eserler, İbn Ebî Cumhûr el-Ahsâî'ye (öl. 944/1499) nisbet edilen *'Avâilü'l-âlî* adlı eser, Hâlid Abdurrahman el-Akk'ın (öl. 1419/1999) *Me'âlimü'n-nübüvve*'si, Şeyh Muhammed Rıza Muzaffer'in (öl. 1383/1964) *Akâidü'l-İmâmiyye*'si ve Tûsî'nin *el-Gaybe* adlı eseridir. Zikredilen eserler dışında *el-Emsel*'de Gazzâlî'nin (öl. 505/1111)³⁶ *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinden ve bunun Feyz-i Kâşânî (öl. 1090/1679) tarafından yapılan tehzîbi, *el-Mehaccetü'l-beyzâ* adlı eserden yararlandığı da görülmektedir.

el-Emsel'de temel İslâm bilimleri alanındaki eserler dışında, bazı meselelerde felsefe ve düşünce alanında farklı kaynaklara da başvurulduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Albert Einstein'ın (öl. 1955) *Benim Gözümünden Dünya (Mein Weltbild)*, İtalyan Katolik rahip Luigi Giussani'nin (öl. 2005) *Dinî Duyu (Il senso religioso)*, Güney Koreli rahip Dr. David Yonggi Cho'nun (öl. 2021) *Dördüncü Boyut (The Fourth Dimension)* adlı eserleri bunlardandır.

el-Emsel bugün en çok rağbet gören tefsirler arasında sayılmaktadır. Yalnızca Şii çevrelerce değil, Sünnî kesimde de büyük ilgi görmüştür.³⁷ Farsça orijinali defalarca baskıya giren eserin Arapça tercümesi yanı sıra Urduca tercümesi de bulunmaktadır.³⁸ Eser, Ahmed Ali Babâî tarafından 5 ciltte *Bergozîde-yi Tefsîr-i Numûne* adıyla ihtisar edilmiş, bu ihtisar Mansûr Emînî ve Münir Şefî'î Bâğbahadırânî tarafından *The Holy Quran Translation and Commentary* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Kum Emîrû'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Yayınevi tarafından altı cilt hâlinde basılmıştır. Bunun yanı sıra eserin bazı kısımları İngilizceye tercüme edilmiştir. Mülk sûresinden Mürselât sûresine kadar olan kısmın tefsiri *Exegesis of the Quran- A Translation of Tafseer Namuna 29th Section of the Noble Quran* ismiyle Salîm Bhimji tarafından tercüme edilmiş ve 2022 yılında Arife Hudda editörlüğünde Islamic Publishing House tarafından basılmıştır. Eserin muhtasarı olan *Bergozîde-yi Tefsîr-i Numûne*, Alparslan Gürel tarafından *Tefsîr-i Numune* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve Dünya Ca'ferileri İnancını Yaşatma Derneği ve Kerbela Yayıncılık tarafından beş cilt olarak basılmıştır. İçerdiği siyasi,

³⁵ Kur'an'da ve hadislerde geçen müfred kelimeleri inceleyen ansiklopedik bir eserdir.

³⁶ Gazzâlî'nin Şii olduğuna dair iddiaların ele alındığı bir çalışma için bk. Ramazan Gündüz, "Gazzâlî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Anakronik Şii Yorum: Gazzâlî Şii Olabilir mi?", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2023), 121-142.

³⁷ Behşâyîşî, *Tabakât-i Müfessirân-ı Şîa*, 967; Babâî, *Bergozîde-yi Tefsîr-i Numûne*, 1/5.

³⁸ Tefsirin orijinalinin özellikle bazı ciltleri 30-35 kez 25.000-30.000 adet civarında basılmıştır. Bengalceye ve bazı Afrika dillerine de tercüme edilmiş ve hâlen tercüme edilmektedir. Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 968.

sosyal, teolojik ve eğitime dair bakış açılarıyla büyük bir boşluğu doldurduğu ifade edilen³⁹ eserin farklı dillerde pek çok kez baskıya girmesi amacını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

2.2. Muhteva ve Yöntemi

el-Emsel muhteva ve yöntem bakımından içtimâî tefsir içerisinde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede *el-Emsel*'in, muhteva ve yönlemsel nitelikleri belli örnekler üzerinden ele alınacaktır. Bu detaylı incelemeye geçmeden önce, eserin bütününde tutarlı bir şekilde tatbik edilen tefsir şeması ana hatlarıyla ortaya konulacaktır. Eserin tefsir şeması özetle şöyledir: İlk olarak sûreler genel özellikleriyle tanıtılır, sûrenin Mekkî-Medenî bilgisi aktarılır, sebab-i nüzûlüne dair rivâyetler nakledilir, sûrede işlenen ana konular zikredilir ve sûrenin faziletlerine dair rivâyetlere yer verilir.⁴⁰ Bu genel girişten sonra âyetler tek tek ele alınmaya başlanır. Öncelikle âyetler hakkında gelen sebab-i nüzûl rivâyeti/rivâyetleri nakledilir. Tefsir kısmında, ilk olarak gerekli görülen müfred kelimeler açıklanarak âyetin zahîrî anlamı ortaya konulur, sonrasında Ehl-i beyt kanalıyla gelen rivâyetler aktarılır. Âyetler, zahîrî mana, imamlardan gelen rivâyetler ve müfessirlerden gelen farklı yorumlar doğrultusunda tefsir edilir. İlgili âyette işaret edilen güncel kelami, fikhî, ahlaki, toplumsal meseleler müstakil başlıklar altında izah edilir. Bu kısımlarda, günümüz toplumunda, özellikle gençler tarafından sorgulanan veya sorgulanması muhtemel görülen meselelere dair sorular sorulup bunlara akla hitap eden basit cevaplar verilir.⁴¹ Böylece âyetler geçmişten günümüze gelen bir anlatımla tefsir edilmiş olur.

2.2.1. *el-Emsel*'de İçtimâî Yöntem

Moderniteyle karşı karşıya gelen Müslüman aydınlardan bir kısmı onun tüm çıktılarını kültürel ve ilmî bir süzgeçten geçirmeden kabul etmiş, bir kısmı bunu tüm yönleriyle reddetme yoluna gitmiş, bir kısmı ise İslâm'ın modernitenin ilkelerine karşı olmadığını, bilakis bunların İslâm'da var olduğunu öne sürerek modernitenin değerlerini İslâm kültürünün kalıplarına dökmeye çalışmıştır.⁴² Moderniteye "seçmeci" bir üslupla yaklaşan bu aksiyonun en temel dinamiği toplumu ihyâ ve ıslah ederek onu olması gerektiği konuma taşımaktır. Bu aksiyonun tefsirdeki karşılığı, toplumdaki yozlaşmanın durdurulması ve modernitenin getirdiği problemlere Kur'an-ı Kerîm'den yeni çözümler üretme misyonuyla ortaya çıkan içtimâî tefsir yöntemidir.⁴³ *el-Emsel* tefsiri de ilke, üslup ve içerik bakımından içtimâî tefsir literatürü içerisinde değerlendirilmektedir.⁴⁴ Nitekim *el-Emsel*'de içtimâî tefsirin temel ilkeleri

³⁹ Behşâyîşî, *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*, 1055.

⁴⁰ Sûrelerin faziletlerinin nakledildiği bu kısımlarda faziletin, sûrenin lafızlarını tekrar etmekten ibaret olan bir okumada olmadığı, bilakis asıl faziletin insanı sûre üzerinde düşünmeye ve bunun sonucunda amel etmeye götüren bir tilâvette olduğu vurgulanmaktadır. Şîrâzî, *el-Emsel*, 6/7; 7/398-399.

⁴¹ Örneğin, Allah'ın emri üzere İsrâiloğullarından alınan söz ile ilgili şu soru yöneltilir: "Zorla alınan sözün ne faydası var?" Bu soruya gayet basit ve pratik bir şekilde şu cevap verilir: "Asi ve serkeş insanları azapla tehdit ederek, hak karşısında teslim olmalarını sağlamanın hiçbir sakıncası yoktur. Geçici yönü olan bu tehdit ve zorlama, onların gururunu parçalar ve sahil düşünce ve tefekkür ile yolun devamında özgür iradeleriyle vazifelerine amel etmelerini sağlar. Sözün kısası bu ahit, genel olarak onların amelî yönleri ile ilgilidir. Yoksa inancı zorla değiştirmek mümkün değildir." Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/182.

⁴² Orhan Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı-İçtimâî Tefsir*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 65-66; Mustafa Karagöz, "Terim, İçerik ve İşlev Analizi Işığında Sosyolojik Tefsir", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökçür vd. (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an Akademisi, 2010), 315.

⁴³ M. Sait Şimşek, "Kültürel ve İctimâî Olayların Tefsir Hareketine Tesirleri", *Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu* (Bursa: Ensar Vakfı Yayınları, 1990), 83. Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 82.

⁴⁴ Tefsirde icthâd, taklit, siyaset, ekonomi, kadın, eğitim, hürriyet, cihat, akıl ve mantık gibi kavramların vurgulu bir şekilde ele alınması bunu ortaya koymaktadır. Esasen Şîrâzî'nin hocası Allâme Tabâtabâî (v. 1981) de Şîî

doğrultusunda Kur'an'a dönüş ve toplumsal ıslah düşüncesi vurgulanmakta, akla ve akli delillere özel bir yer tanınmakta, âyetler arasındaki münasebete dikkat çekilmekte, âyetlerin mesajı umûma hamledilmektedir.

Kur'an'a dönüş ve toplumsal ıslah düşüncesi çerçevesinde Şîrâzî, "her asrın kendine has özelliklerinin bulunduğu", tefsirde sosyal değişimlerin ve yeni problemlerin göz ardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ona göre sosyal hayatta faal olan bir mütefekkir, asrının sorunlarını kavramak, sorgulayan günümüz gençlerinin ihtiyaçlarına, ruhuna ve aklına hitap edecek bir dille cevap vermek zorundadır.⁴⁵ Nitekim *el-Emsel*'de âyetler, bu misyona uygun olarak açık, anlaşılır bir dille, mantık kaideleri ve akli deliller çerçevesinde ele alınmaktadır.⁴⁶ Eserde, Hz. Peygamber ve imamların sünnetini, bu bağlamda nakledilen güvenilir rivâyetleri kaynak kabul etme ve bunları nakletme ile birlikte Mu'tezile'nin yeni bir versiyonu olabilecek kadar akli ön planda tutan bir üslup gözlemlenmektedir. Bu sadece Şîa'ya veya *el-Emsel* tefsirine has kılınabilecek bir üslup değildir. Zira "el-câmi'u beyne'l-haberî's-sahîh ve'l-ma'küli's-sarîh"⁴⁷ ilkesi gereğince bir yandan "selefî" ve bir yandan da "modern Mu'tezilî" özellikler gösteren *el-Emsel*'in de dâhil olduğu- içtimâî tefsir geleneğinde bu üslup zaten mevcuttur. Bu gelenekte akıl ve nakil arasında kabul edilebilir bir denge sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁸ Buna göre akıl ve nakil çelişmez iki kaynaktır. Çelişkili görünen noktalarda nakil, akıl ile te'vil edilir. Bu şekilde naklin akıl ile çelişmediği ispat edilmiş olur.

İnsan kendi varoluşunu ve dış dünyadaki olayları aklıyla anlar ve izah eder. Allah da insanlara bu sebeple "akıl sahipleri" olarak hitap etmektedir. Dolayısıyla içtimâî tefsire göre ilahi hitabın hedefi akıldır.⁴⁹ *el-Emsel* tefsirinde de akıl ve mantık ilkeleri, idrak, akli ve bilimsel deliller dikkat çekici bir şekilde ön plandadır.⁵⁰ Akıl, mantık ve idrâk hususundaki tutumun yansımaları eserin pek çok yerinde görmek mümkündür. Bu minvalde insanların aklını olabildiğince kullanmaları telkin edilmektedir. Akli kullanmanın somut bir örneği olarak soru sormak ve araştırmak teşvik edilmiştir. "Soru sormak halkın önderleri karşısındaki doğal haklarından biridir."⁵¹ Kötü amaçlı veya dine-topluma zarar verecek nitelikte olmadıkça mantıklı ve yapıcı sorular sormak desteklenmiştir.⁵² Zira "Dinin tüm aşamaları akli delillerle ispatlanabilir niteliktedir."⁵³

içtimâî tefsir ekolünün ilk ve en büyük temsilcilerindendir. Şîrâzî de bu ekolün prensipleri gereğince toplumsal ihtiyaçları gözeterek çalışmalarını bu yönde devam ettirmiştir.

⁴⁵ Şîi gençler kendilerine hitap edecek bir tefsir arayışındaydılar. Tefsir sahasında pek çok eser kaleme alınmış olsa da bu eserler ya asırlar önce yazılmıştır yahut sadece belli alanlarda uzman olan kimseler tarafından anlaşılabilmiştir. *el-Emsel* işte bu ihtiyaçlara cevap olarak doğmuştur. Bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/12-13.

⁴⁶ M. Sait Şimşek bu bağlamda içtimâî tefsirin, "akademik ve lüks denebilecek meselelere takılıp kalan tefsir faaliyetini topluma indirdiği"ni ifade ederek ekolün yöntemini taltif etmektedir. M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017), 89; Yakup Bıyıkoglu, "M. Sait Şimşek'in Sosyal-İçtimâî Tefsire Yaklaşımı", *Tefsire Adanmış Bir Ömür* M. Sait Şimşek, ed. Ali Karataş-Gökhan Atmaca (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 335.

⁴⁷ "Sahih haber ile aklın açık hükümlerini birleştiren bir tefsir." Bk. Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ b. Muhammed b. Şemsüddîn b. Muhammed Bahâüddîn, *Tefsîrü'l-menâr* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990), 1/1.

⁴⁸ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 58; Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 86.

⁴⁹ Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 104.

⁵⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/198, 340, 472.

⁵¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/375-376.

⁵² Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/80; 3/545.

⁵³ Nübüvvetin fikhî ve felsefi olarak zorunlu olduğunu gösteren bir çalışmada aklın da nübüvvet gibi zorunlu olduğu öne sürülmüştür. Buna göre Allah, akli insana doğru yolu bulması için bir lütuf olarak vermiştir. Akıl bu bağlamda "batni resûl" olarak adlandırılmıştır. Hidâyet ancak akıl ve vahyin birlikte olduğu bir durumda

Eserde edebî, irfânî meseleler tartışılmamıştır. Zira müfessire göre tefsirde esas olan, Kur'an'ın anlaşılması, bir hayat ve hidâyet kitabı olarak insanların yaşamlarına dâhil edilmesidir.⁵⁴ Toplumsal ıslah ve rehberlik ancak en temel kaynak olan Kur'an'a dönüşle mümkündür.⁵⁵ Bu bağlamda müellif İbrahim sûresi 1. âyetin tefsirinde Kur'an'ın temel hedeflerini şu şekilde açıklamaktadır:

Kur'an'ın inişindeki eğitici, insanî, maddî ve maneî amaçların tümü sadece şu cümlede toplanmıştır: 'Karanlıklardan aydınlığa çıkarmak!' Cehalet karanlığından ilim ışığına, küfür karanlığından iman aydınlığına, haksızlık ve zulüm karanlığından adalet aydınlığına, fesat karanlığından ıslah aydınlığına, günah karanlığından iffet ve takva aydınlığına, dağınıklık ve tefrikacılık karanlığından vahdet ve birlik aydınlığına.⁵⁶

Müfessir, En'âm sûresinin tefsirinde de Kur'an'ın asıl hedefinin bireylerin ve toplumun hidâyeti olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, kimi Müslümanların Kur'an'ı sadece lafızlardan ibaret görüp bunu tekrar etmekle yetindiklerinden yakınmaktadır. Özellikle "En'âm Sûresi Hatmi" olarak isimlendirilen programlarda sûrenin yalnızca lafzının tekrar edildiğinden şikâyet ederek şöyle demektedir:

Şurası kesindir ki eğer bu toplantılarda surenin içeriğine dikkat edilip buna yönelinirse sadece şahsi sorunlar değil ümmetin genel problemleri de halledilmiş olacaktır. Ama ne yazık ki insanların çoğu Kur'an'a esrarengiz özellikleri olan zikirler silsilesi gözü ile bakmakta ve onun lafızlarını okumaktan başka bir şey düşünmemektedirler. Hâlbuki Kur'an baştanbaşa okuldur, derstir, yöntem ve uyanıklıktır, görev ve bilinçtir.⁵⁷

Müfessir bu doğrultuda tefsir yaparken daima çağdaş toplumsal ve ahlaki problemlerle ilgilenmektedir. Zira ona göre Müslümanların geri kalmalarındaki en büyük etken toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküntülerdir. Müfessir yozlaşma ve çöküntünün toplumdaki yansımalarına farklı âyetlerin tefsirinde söylediği şu sözlerle dikkat çekmektedir:

Çeşit arayışı aslında dün de bugün de sömürgecilerin büyük bir tuzağı olmuştur. Bu tuzaktan faydalanarak hür insanları, çeşitli yiyecek ve giyeceklere, bineklere ve meskenlere öyle bir bağlamış ve esir etmişlerdir ki onlar tamamen kendilerine yabancılaşarak benliklerini unutmuşlar ve onların esaret zincirlerini boyunlarına takmışlardır.⁵⁸

Bugünün dünyasında, çeşitli unvanlarla kişilerdeki erkeklik erki ve hâleti öldürülmekte, kadınlar ise kirli, iğrenç insanların şehvetlerine esir olmaktadır.⁵⁹

Ne yazık ki elbisenin fer'î yönleri onun asıl amacını görünmez hâle getirmiştir. Elbise lüks hayatın simgesi, fesat ve bozgunculuğun yayıcısı, şehvetleri tahrik eden bir faktör, gösteriş ve tekebbür aracı ve israfın sembolü olmuştur. Hatta bazen sözde batı hayranı kimilerinin giydikleri elbiseleri gördüğümüzde bunlardaki cılgınlığın akıl ve

mümkün görülmüştür. Muhsin Cevâdî, *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*, çev. Sedat Baran (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2017), 18-19.

⁵⁴ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/9. Buna dair İbrâhim sûresi 52. âyetin tefsirinde Hz. Ali'den şu sözü aktarmaktadır: "Gönüllerin baharı ve ilimlerin kaynağı, hepsi Kur'an'da mevcuttur. Hastalıklarınızın şifasını onda arayın." Şîrâzî, *el-Emsel*, 6/487.

⁵⁵ İslâm'ın kendi dinamizmini koruyabilmesi için de yine İslâm'ın en temel kaynakları devreye girmelidir. Şîa'ya göre bunlar Kur'an, Hz. Peygamber ve imamların ahhârıdır. Farklı kültürlerle karşılaşmak Müslümanları doğal olarak kaynaklara dönüşe yönlendirmektedir. İffet Şarkâvî, *el-Fikrû'd-Dînî fi Muvâceheti'l-Asr*, (Beyrut: Dârü'l-Avde, 1979), 128.

⁵⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 6/419.

⁵⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/5-6; 469.

⁵⁸ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/172.

⁵⁹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/157.

*mantığı devre dışı bıraktığına, giyilenlerin elbiseden başka her şeye benzediğine şahit olmaktadır. Giyimde modaya tapmak büyük çapta servetlerin heba olmasına yol açtığı gibi insanın vakti ve gücünün de boşa gitmesine neden olur.*⁶⁰

Yukarıda da görüleceği üzere müfessir her fırsatta bahsi geçen yozlaşmanın farklı vecihlerine işaret etmektedir. Bu yozlaşmanın etkilerinin giderilmesi ancak bunun karşısında duran Kur'an kaynaklı bir hidâyet ve ıslah ile mümkündür. Bu ıslah sürecinde bütüncül anlamın keşfi önemli görülmüştür. Zira âyetleri bugünün toplumunda işlevsel kılmak, ancak onların Kur'an'ın diğer âyetleriyle bir bütün içerisinde anlaşılması ile mümkündür.⁶¹ Bu düşünce yapısına göre âyetler, kendilerinden önceki ve sonraki âyetlerle lafız veya anlam bakımından münasebet içinde olmalıdır. Bu doğrultuda *el-Emsel'de*, ilk bakışta konuları ve iniş sebepleri farklı görünen âyetler dahi bir bütünlük içerisinde tefsir edilmektedir. Bu bağlamda bazı âyetlerin kendilerinden önceki âyetlerin konusunu tekmil etmek üzere indiği ifade edilmiştir.⁶² Çoğunlukla birbirini takip eden âyetler arasında ilgi kurulmuş, bu ilgi yeni bir konuya geçene kadar gündemde tutulmuştur. Örneğin müfessir Bakara sûresi 135., 136., 137. âyetlerini 138. âyete ustaca bağlamaktadır. Mümin olmak için tüm peygamberlere iman etmenin gerekli olduğunu ifade eden âyetlerden sonra gelen 138. âyette geçen "*Sıbgatallâh*" (Allah'ın boyası) ifadesinin önceki âyetlerdeki ifadelerle bağlantısını şu şekilde kurmuştur: "Önceki âyetlerde tüm dinlerin mensuplarına bütün peygamberlerin yollarının hakkâniyeti ve her birine uyulması gerektiği konusu hatırlatıldı. Bu âyette de onların tümüne "Sadece Allah'ın rengine boyanmaları" yani iman ve tevhîd rengini almaları emrediliyor."⁶³

Bu konuda bir örnek daha vermek gerekirse müfessir, "*Bir de aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin.*" meâlindeki Bakara sûresi 188. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Bu âyetin oruçla ilgili âyetlerden⁶⁴ sonra gelmesi, bu iki konu arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Orada ilahi bir ibadetin yerine gelmesi için yemek ve içmekten menederken, burada ise haksız yere halkın malını yemekten menetmektedir. (Bu da aslında bir çeşit oruçtur ve nefsi terbiye etmektir.) Aslında ikisi de takva dallarından sayılmaktadır. O takva ki orucun son hedefi olarak tanımlanmıştır."⁶⁵ Görüldüğü üzere konuları farklı olan iki âyet bile tek bir bağlamda izah edilebilmiştir.

Tefsirde sûrelerin ilk ve son âyetleri arasındaki münasebete de vurgu yapılmaktadır. Örneğin, A'râf sûresi 204. âyetin tefsirinde, sûrenin Kur'an'ın azametini beyan eden bir ifade ile başladığı ve yine benzer bir beyanla sona erdiği ifade edilerek sûrenin ilk âyetleri ve son âyetleri arasında irtibat kurulmuştur. Sûrenin 2. âyetinde "*Bu, kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermek için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın*" buyrulurken, 204. âyetinde "*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.*" buyrulmaktadır. Her ikisi de Kur'an'ın azametini ortaya koyan âyetlerdir.⁶⁶

Örneklerde görüldüğü gibi âyetleri bir bütün içerisinde anlama çabası toplumsal ıslah düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Zira âyetler ancak doğru bir biçimde anlaşıldığında gerektiği şekilde uygulamaya konulabilecek ve toplumun ıslahında rol sahibi olabilecektir.

⁶⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/280-282.

⁶¹ Âyetler arasında irtibat kurmak ve bunları Kur'an'ın bütünlüğü içinde izah etmek Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin bir örneğidir.

⁶² Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/495-496; 6/352, 377, 456.

⁶³ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/272.

⁶⁴ el-Bakara 2/182-187.

⁶⁵ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/369.

⁶⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/512.

Aynı doğrultuda *el-Emsel*'de âyetlerin anlamlarının toplumun farklı unsurlarını da içine alacak şekilde geniş kapsamlı olduğu ve içerdiği hükümlerin özel bir gruba değil, umûma hitap ettiği vurgusu dikkat çekmektedir. Buna göre sebep-i nüzûl rivâyetleri âyetleri anlamada önemli bir araç olmakla birlikte hükümler bunlarla sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlıdır.⁶⁷ Bu doğrultuda eserde Kur'an'ın hükümlerinin evrensel ve genel geçer olduğu temeline dayanan *ceryü'l-Kur'ân* prensibinin uygulandığını görmekteyiz. Bu ilke Şîî tefsir usulüne Allâme Tabâtabâî ile yerleşmiştir. *Ceryü'l-Kur'ân*, âyetlerin anlamlarının oldukça geniş olduğunu, dolayısıyla bu anlamların indiği yer ve zamanla sınırlandırılmayacağını, aksine âyetlerin anlamlarının uygun düştüğü her misdâka (örnek) tatbik edilebileceğini ifade etmektedir. Bu şekilde indiği yer ve zamanda sıkışık kalmayan örnekler orayı aşır başka örneklerle ulaşabilmektedir.⁶⁸ Bu prensip fıkıh usulünde "İsbât-ı şey', nefy-i mâ adâ etmez" kaidesiyle karşılanmaktadır. Yani bir şey hakkında yapılan yorum o yorumun başka şeylerde olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, Fâtiha sûresinde "gazaba uğrayanlar" ve "sapkınlar" olarak nitelendirilen kimselerin Hristiyanlar ve Yahudiler olduğunu ifade eden rivâyetler onu yalnızca bir misdâkına tatbik etmektedirler. Ancak bu, o ifadelerin o misdâka has kılındığına delil değildir. Bilakis bu fertler (Hristiyan ve Yahudiler) onun açık misdâklarından biridir ve bunun beyanı onu diğer fertleri kapsamıyla çelişmemektedir. Sonuç olarak kelimelerin manası tefsirde ifade edilenden daha geneldir. Bunlar müşterek-i manevi şeklinde pek çok misdâka delalet ederler.⁶⁹

Cery prensibi *el-Emsel*'de istikrarlı bir biçimde uygulanmaktadır. Müfessirler bunu uygularken *cerâ/yecrî*, *şemele/yeşmülü*, *'ammle/ye'ummu* gibi, âyetlerin mefhumunun ve içerdiği hükümlerin kapsamlılığını ifade eden fiilleri kullanmaktadırlar. *Cery* kapsamında öne çıkan en önemli kavram, yukarıda da zikri geçen, âyetin mefhumu altında değerlendirilebilecek her bir örneği ifade eden misdâk (mâsadak) kavramıdır. Bir âyet hakkında nakledilen rivâyetler ve yapılan tefsirler o âyetin mefhumunun misdâklarına işaret etmektedir. Bir başka deyişle âyet hakkında nakledilen rivâyetler veya müfessir yorumları onun anlamını sınırlamamakta, yalnızca onun belli misdâklarına delalet etmektedir. Ehl-i beyt imamlarından gelen rivâyetler dahi âyetin küllî mefhumu içerisindeki misdâklardan yalnızca bir kısmını beyan etmektedir. Elbette bu rivâyetler âyetin mefhumunun en açık misdâklarınıdır. Bu durumda Şîî kaynaklarda nakledilen, birbiriyle çelişkili görünen rivâyetler esasen herhangi bir zıtlık teşkil etmemektedir, bilakis bu rivâyetlerin her biri âyetin mefhumunun farklı bir misdâkına işaret etmekte ve bu rivâyetler anlam bakımından birbirlerini desteklemektedir. Bir örnekle izah etmek gerekirse müfessir Nûr sûresi 35. âyette sözü geçen "nur" ifadesini izah ederken bunun Kur'an ve hadislerde nur kavramının karşılığı olarak işaret edilen "Hz. Peygamber", "tevhîd ve ilahi adalet delilleri", "takva" ve "itaat" gibi misdâklardan her birini ifade ettiğini belirtmektedir. Zira bunların cevheri birdir yani hidâyet nurudur ve bu kavramlardan her biri âyetin mefhumuna dâhil edilebilir. Yine aynı âyette bahsi geçen "kandil" misalinden kastın Hz. Peygamber'in kalbi olduğuna, lambanın, ilim nuruna, cam fanusun ise Hz. Peygamber'in vasisi Hz. Ali'ye işaret ettiğine dair Ehl-i beyt'ten gelen rivâyetlerin âyetin manasını sınırlandırmadığı, bunların yalnızca bu kavramın en açık misdâkları olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰

⁶⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/165.

⁶⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/67 akt. Sabahattin Gümüş, "et-Tabâtabâî'nin Mizân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramının Arka Planı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Haziran 2021), 593.

⁶⁹ Ali Ekber Babaî-Gulam Azizi Kia-Mücteba Ruhani Rad, *Kuran Tefsiri Metodolojisi* (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2013), 116.

⁷⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 9/77-80.

Bununla birlikte her varlık Allah ile irtibatı ölçüsünde nur ve aydınlık sahibi olmakta ve bu âyetin kapsamına girmektedir.⁷¹ Nûr sûresi 36. âyetin tefsirinde de aynı metot takip edilmiş, “İçinde Allah’ın nuru yükselttiği evler...” ifadesinin mefhumunun, “peygamberlerin evleri” veya “Hz. Ali’nin evi” olduğuna işaret eden rivâyetlerle sınırlandırılmayacağı, aksine bunların Allah’ın emrinin ikâme edildiği ve Allah’ın çokça zikredildiği tüm evleri kapsamına aldığı ifade edilmiştir.⁷² Bu sayede bir yandan âyete zahirî anlama uygun bir mana takdir edilirken bir yandan da hüküm, umuma hamledilerek bunun toplumun tüm fertlerini ilgilendiren, her zaman ve zeminde geçerli olacak bir hüküm olduğuna işaret edilmiştir.

Cery, Şîî Kur’an anlayışıyla doğrudan ilişkili bir kavramdır. Zira bu, Kur’an’ın sonsuz manalar içerdiğine dair inançtan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Kur’an’ın zahirî anlamlarının yanı sıra zahirî anlamıyla çelişkili olmayan pek çok -hatta sonsuz- batını anlamları bulunduğu düşünülmektedir.⁷³ Ancak batını anlamın geçerli olması bu hususta kesin bir delilin bulunmasına bağlıdır. Bir âyetin anlamı çerçevesinde Ehl-i beyt imamlarından gelen rivâyetler o âyetin en açık misdâkları kabul edilmektedir. Bu bağlamda bu misdâklar bir yönüyle âyetin sonsuz manalarından birine delalet etmektedir. Sonuç olarak tefsirde zahirî mana ile birlikte batını mana da aktarılmış, ancak âyet bunlardan herhangi biriyle sınırlandırılmamıştır. Âyetler, her zaman ve zeminde geçerli ve uygulanabilir olacak şekilde izah edilmiştir. Böylece tefsirin âyetleri belli sınırlara hapsedmeme ve hayat kitabı olan Kur’an’ı yaşama dâhil etme misyonu gerçekleştirilmiş olmaktadır.

el-Emsel’de pek çok âyetin tefsirinde *cery* prensibi işletilmekle birlikte imâmet inancının en büyük delillerinden kabul edilen kimi âyetler söz konusu olduğunda, mefhumun yalnızca tek bir misdâk üzerinden izah edildiği görülmektedir. Sözelimi Nisâ sûresinin 59. âyetinin (Ülû’l-emr Âyeti) tefsirinde, âyette Allah ve Hz. Peygamber’den sonra zikredilen, kendilerine itaat edilmesi vacip olan üçüncü grubun yani ülû’l-emr’in (emir sahipleri) mutlak otoritelerini Allah’tan aldıklarını ve bu kimselerin imâmet makamında bulunan masumlardan başkası olmağı ifade edilmektedir. İmamlar tarafından atanarak toplumda görevlendirilen kimseler dahi ülû’l-emr değil, ancak ülû’l-emr’in temsilcisi konumundadırlar⁷⁴ Müfessir, çoğu âyetin mefhumunun geniş olduğunu ve bunların farklı misdâkları bulunduğunu ifade etsede burada “ülû’l-emr” ifadesinin tek misdâkının imamlar olduğu görülmektedir. Zira Şîî tefsir usulünde, âyetin mefhumunu misdâklarından yalnızca birine tahsis etmek için özel bir karineye ihtiyaç vardır. Nitekim bu âyete verilen anlam, imamlara mutlak itaatin dolayısıyla imâmet inancının en büyük delillerinden olması bakımından pek çok karineyle desteklenmektedir.⁷⁵

2.2.2. Ehl-i beyt Rivâyetleri

Kur’an-ı Kerîm’den sonra Şîa’nın en temel kaynakları, Hz. Muhammed ve kendisini takip eden masum imamlardan gelen hadis rivâyetleridir. Bunun yansıması olarak bir Şîî tefsiri olan *el-Emsel*’de yapılan izahlar mutlaka Hz. Peygamber veya imamlardan gelen en az bir iki

⁷¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 9/74-77.

⁷² Şîrâzî, *el-Emsel*, 9/81.

⁷³ Esasen ıslah hareketiyle ön plana çıkan içtimâî tefsir ekolünün kurucuları zahir mana dışında batını manalar aramaya ve sembolizme varan subjektif yorumlara karşıdır. Süleyman Ateş, “Kur’an’a Yaklaşımda İslâh Akımı (Modernizm)”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 38. Şîrâzî *el-Emsel*’de batını yorumlara yer vermekle birlikte bunları Kur’an’ın asıl hedefi olan hidâyet yönünün önüne geçirmemiştir.

⁷⁴ Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/286-288.

⁷⁵ Babaî, *Kuran Tefsiri Metodolojisi*, 116.

rivâyetle temellendirilmektedir. Tefsir rivâyetleri ve izah kabîlinden aktarılan nakiller dışında *el-Emsel*'de, sebab-i nüzûl rivâyetlerinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

el-Emsel'de alıntılar çoğunlukla İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık'tan yapılmaktadır.⁷⁶ Nitekim tefsir rivâyetlerinin en çok bu iki imamdan geldiği bilinmektedir.⁷⁷ Şîa'da yalnızca tefsirde değil hadis kitaplarında da en çok rivâyet bu iki isimden nakledilmektedir. Sözgelimi, Şîa'nın en önemli hadis kitaplarından olan *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*'teki rivâyetlerin yüzde altmışı İmam Ca'fer'den, yüzde on beşi İmam Muhammed Bâkır'dan gelmiştir. Geriye kalan yüzde yedisi Hz. Peygamber'e, yüzde beşi Hz. Ali'ye, yüzde beşi de İmam Ali er-Rızâ'ya aittir. Şîa çevrelerince güvenilir kabul edilen az sayıdaki sahâbîden bile çok az rivâyet nakledilmiştir.⁷⁸ Bu durumu *el-Emsel*'de de gözlemlemek mümkündür. Rivâyetlerin çoğu İmam Ca'fer'den ve babası İmam Muhammed el-Bâkır'dan gelmekte, gelen rivâyetlerin isnâdları genellikle zikredilmemektedir.⁷⁹ Bunun dışında, yeri geldikçe İmam Ali b. Hüseyin, İmam Ali er-Rızâ ve İmam Hasan el-Askerî'den de nakiller yapılmaktadır.⁸⁰ İmamların ismi zikredilmeden, "Ehl-i beyt'ten ulaşan rivâyetler" veya "imamlardan gelen rivâyetler" gibi genel ifadelerle aktarılan hadisler de sayıca çoktur.⁸¹

İctimaî hedefleriyle ön plana çıkan bu tefsirde dış bağlam çerçevesinde âyetlerin indiği zamana, mekâna ve hitap ettiği topluma dair rivâyetler de önemli görülmüştür.⁸² Bu minvalde âyetlerin tefsirine sebab-i nüzûl rivâyetleri ile başlanmıştır. Bir âyet hakkında iki farklı sebab-i nüzûl rivâyeti varsa Şîî itikadına uygun olduğu müddetçe her ikisi de sahih kabul

⁷⁶ İmam Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen bazı rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 1/65, 78, 125; 2/321; 3/9; 6/11. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan aktarılan bazı rivâyetler için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/24, 57, 71, 82, 84, 98, 102, 110, 113, 119, 123, 135, 136, 138, 145, 146, 147, 182, 183, 193; 2/90; 3/113.

⁷⁷ Hz. Ali'den, çoğunlukla öğüt içerikli rivâyetler nakledilmiştir Bunlar, kendisinden aktarılan tefsir rivâyetlerinden sayıca daha fazladır. Bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/60, 61, 101, 123, 137; 3/112, 133, 135, 145, 157, 202, 206; 5/9; 49; 6/168. Hz. Ali'den sebab-i nüzûl rivâyetleri de aktarılmıştır. Bk. *el-Emsel*, 3/542.

⁷⁸ R. P. Buckley, "Ja'far al-Sâdîq as a Source of Shi'i Traditions", *The Islamic Quarterly*, 43/1 (1999), 38; Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 57.

⁷⁹ Şîa'da, imamdan geldiği kesin olarak bilinen rivâyetlerin isnâdı önemli görülmemiştir. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 98.

⁸⁰ Ali er-Rızâ'dan gelen bazı rivâyetler için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/51, 117, 219; 3/44, 329. Ali b. Hüseyin'den gelen bazı rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 1/50, 81, 83, 102. Hasan el-Askerî'den gelen bazı rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 1/116, 219.

⁸¹ Bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/56; 3/50; 2/428, 444; 4/5; 4/9; 6/166. İmam Ca'fer'e kadar imamlardan gelen rivâyetler babadan oğula bir isnâd zincirine dayanmaktaydı. Bu demek oluyor ki imamlardan gelen hadisler imamlar tarafından naklediliyordu ve bu rivâyetler herhangi bir güvenilirlik problemi taşımıyordu. Ancak İmam Ca'fer'den sonra rivâyetlerin imamlar dışında kimselerden nakledilmeye başlandığı görülmektedir. Bir başka deyişle İmam Ca'fer'den sonra hadis rivâyeti âlimler tarafından yürütülen normal bir rivâyet eylemine dönüşmüş, imamların bilgi kaynağı olma fonksiyonu azalmıştır. Bundaki önemli etkenlerden bir tanesi imamlar zincirinin bazı halkalarının (Muhammed el-Cevâd gibi) çocuk imamlardan oluşmasıdır. Özellikle Şîî doktrininin gelişiminin de büyük ölçüde tamamlandığı o günlerde imamların küçük yaşta başa geçmeleri ve ilmî ve siyasi tartışmaların alevlenmesiyle rivâyet aktarımında bir kırılma süreci başlamıştır. Bu durum rivâyetlerin daha çok İmam Muhammed Bâkır ve İmam Ca'fer'den gelme sebebini de ortaya koymaktadır. Bk. Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 182-183.

⁸² Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivâyetleri nicelik ve nitelik bakımından inceleyen bir çalışmada, en hacimli Şîî rivâyet tefsirlerinden biri olan *Nûru's-sekaleyn*'de 10.549 tane Ehl-i beyt kaynaklı rivâyet bulunduğu, bunların %49'unun (5132) imamlara ait ictihâdî rivâyetler, %33'ünün (3444) ihbârî rivâyetler (sebab-i nüzûl, gaybî haberler ve isrâiliyat) ve geri kalan %18'inin (1972) ise mezhebî kaygılardan kaynaklanan temelsiz rivâyetler olduğu tespit edilmiştir. Bk. Ahmed Ali Hussein al-Azzi, *Sünnî ve Şîî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivâyetlerinin Tespit ve Tahli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

edilebilmiştir.⁸³ Bununla birlikte nakledilen sebep-i nüzûl rivâyetlerinin her ikisinin de sahih kabul edilmediği durumlar da mevcuttur.⁸⁴

Genel olarak tefsir rivâyetlerinin İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık'tan nakledildiğini ifade etmiştik. Sebeb-i nüzûl rivâyetleri de imamlar arasında yine en çok İmam el-Bâkır ve İmam es-Sâdık'tan gelmektedir.⁸⁵ Bununla birlikte bahsi geçen imamlardan sonra *el-Emsel'* de en çok adı geçen ve kendisinden nakil yapılan ismin İbn Abbas olduğunu söylemek mümkündür. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin çoğunun, Ehl-i Sünnet tefsir tarihinde de önemli görülen ve kendisinden çokça rivâyet gelen İbn Abbas'tan aktarılması dikkat çekicidir.⁸⁶ Rivâyetlerin zaman zaman "kıyle" ve "ruviye" gibi meçhul kalıplarla râvi zikredilmeden de aktarıldığı görülmektedir.⁸⁷

Eserde rivâyetlerin kullanımı söz konusu olduğunda temas edilmesi gereken konulardan biri *cery* prensibidir. Zira eserde imamlardan gelen, âyetin zahiriyle uyumlu olmayan ve birbirleriyle çelişen rivâyetlerin bir arada nakledildiği görülmektedir. Müfessir bu rivâyetleri -bir üst başlıkta da ifade edildiği üzere- âyetlerin mutlak mefhumu olarak algılamamakta, bunların ancak âyetin mefhumunun belli fertlerini ortaya koyduğunu düşünmektedir. Âyetin zahiri anlamı, rivâyetlerde gelen manalara müsaade etmeyince *cery* yöntemi âyetin zahiri ile rivâyetlerde gelen manaları uyumlu hâle getirme işlevini üstlenmiştir.⁸⁸ Aynı şekilde Şîa'nın rivâyet döneminde âyetin tek manası gibi nakledilen çelişkili ifadeler barındıran Ehl-i beyt rivâyetleri, bu eserde muhtemel manalardan ve küllî mefhumun örneklerinden (misdâk) biri olarak yansıtılmış ve Şîi rivâyet kültürü içerisinde muteber rivâyetler olarak korunabilmişlerdir.⁸⁹

2.2.3. Ehl-i Sünnet Kaynaklarının Kullanımı

el-Emsel' de sebep-i nüzûl rivâyetlerinin Şîi ve Sünnî kaynaklardan birlikte nakledildiği örnekler oldukça fazladır.⁹⁰ Bunlar dışında kalan tefsir rivâyetleri de Şîi kaynakları yanı sıra Sünnî kaynaklardan da aktarılmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Sünnî kaynaklardan yapılan aktarımların bir kısmı Ehl-i Sünnet'e karşı eleştiri ve cevap verme, bir kısmı ise ortak değerlere dikkat çekme amacıyla yapılmaktadır. Ortak değerlerin öne çıkarılması söz konusu olduğunda iki temel motivasyon dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi İslâm birliğini güçlendirme, ikincisi ise Şîi düşüncüyü destekleme motivasyonudur.⁹¹ Bir başka deyişle

⁸³ Örneğin, Hûd sûresi 12.-14. âyetleri hakkında nakledilen iki farklı sebep-i nüzûl rivâyeti için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 6/26.

⁸⁴ Örneğin Nûr sûresi 11-22. âyetleri hakkında nakledilen iki rivâyet de gerçekliğe uygun olmadığı için sahih kabul edilmemiştir. Bunlardan birincisi, Hz. Aişe'nin İfk Hadisesi'ndeki mağduriyetini ve masumiyetini ortaya koyan meşhur rivâyet, ikincisi ise Hz. Peygamber'in eşi Mâriye'nin, Hz. Aişe tarafından iftiraya uğratılmasını konu alan rivâyettir. Şîrâzî, *el-Emsel*, 9/28-30.

⁸⁵ İmam Bâkır'dan gelen bazı rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 1/130, 190; 2/126. İmam Sâdık'tan gelen bazı rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 1/204, 237.

⁸⁶ İbn Abbas'tan nakledilen sebep-i nüzûl rivâyetlerinin bu tefsirde fazlaca yekûn tuttuğunu göstermesi bakımından Bakara sûresinin belli bir kesitinde kendisinden art arda ne kadar rivâyet nakledildiğine bakmak faydalı olacaktır. Bk. *el-Emsel*, 1/95, 212, 215, 224, 230, 235, 237, 239, 248, 269, 294, 310, 321, 377, 411, 422; 2/121. Ayrıca bk. *el-Emsel*, 2/338; 3/179, 204, 244, 283, 287, 449, 475, 4/121, 5/205. Kendisinden sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilen bir başka önemli isim de Câbir b. Abdullah'tır. Bk. *el-Emsel*, 1/240; 3/332.

⁸⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/365, 372, 428; 4/157, 171.

⁸⁸ Sabahattin Gümüş, "Et-Tabâtabâî'nin Mîzân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramı", 600.

⁸⁹ Gümüş, "Et-Tabâtabâî'nin Mîzân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramı", 605.

⁹⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/307; 3/194, 268.

⁹¹ İki mezhebin de kitaplarında ortak olarak bulunan rivâyetlere örnek olarak bk. *el-Emsel*, 1/305. *el-Esmâü'l-hüsnâ* hakkındaki ortak veya birbirini destekleyen rivâyetler için bk. *el-Emsel*, 4/485-488.

müfessir kimi âyetlerde Ehl-i Sünnet kaynaklarından Şîî itikadını destekleyen rivâyetleri nakletmekte, kimi âyetlerde de İslâm çatısı altındaki ortak itikadi, ahlaki ve toplumsal meseleler hususunda Sünnî rivâyetlere başvurmaktadır. Tevbe sûresi 119. âyetin tefsirinde, hem Şîî itikadına meşruiyet kazandırma hem de karşıt görüşü eleştirme amacıyla Ehl-i Sünnet kaynaklarına başvurulduğu görülmektedir. Buradaki “sâdıklar” ifadesinden kastın masum imamlardan başkası olamayacağını öne süren müfessir, bu noktada Ehl-i Sünnet’in önemli âlimlerinden “taassup ve şüpheciliği ile meşhur” diye nitelendirdiği Fahreddin er-Râzî’nin -Şîa’yı destekler nitelikte- kendisine uyulacak kimselerin günahattan korunmuş olmaları gerektiğini ve “sâdıklar” ifadesinin Hz. Peygamber devri ile sınırlı tutulamayacağını söylediğini aktarmaktadır. Bu noktada Şîa ile aynı kanaatte olan Râzî, kendisine mutlak itaat edilecek olan masum kimselerin ümmetin icmâi olduğu sonucuna vararak Şîa’dan ayrılmıştır.⁹² Şîrâzî, Râzî’nin varmış olduğu bu sonucun Tevbe sûresi 119. âyetin lafzına aykırı olduğunu; zira sâdıklardan maksat ümmetin icmâi olduğunda tabi olacakların da kendisine tabi olunacakların da aynı kümeyi ifade edeceğini ifade etmiştir. Ona göre mantıksal olarak böyle bir şeyin imkânı yoktur.⁹³

Yukarıda da ifade edildiği üzere, sadece eleştiri amaçlı değil, yalnızca Şîî itikadında mevcut olan meseleler de dâhil pek çok yerde Ehl-i Sünnet kaynaklarına referans yapıldığını görmekteyiz. Bu çerçevede müfessirler, Ehl-i Sünnet’in de kendileriyle aynı ya da benzer rivâyetler naklettiklerini vurgulamaktadırlar. Örneğin, Gadîr-i Hum hadisesinin “dinin kemale erdiği gün” olduğunu ve bugün Hz. Ali’nin velâyetinin beyan edildiğini ispat ederken, Şîa’nın bu iddiasını destekler nitelikte, Râzî, Kurtubî ve Âlûsî gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin Hz. Peygamberin, Mâide sûresi 3. âyeti indikten sonra seksen bir günden fazla yaşamadığına dair rivâyetler aktardıkları ifade edilmiştir.⁹⁴ Bu tutumu Bakara sûresi 207. âyetin tefsirinde de görmek mümkündür. Burada Şîî kaynaklardan referans vermek yerine “Ehl-i Sünnetin meşhur müfessiri Sa’lebî böyle rivâyet etmiştir.” denilerek Hz. Ali’nin faziletini ortaya koyan meşhur bir rivâyet Sa’lebî’den nakledilmektedir.⁹⁵ Şu’arâ sûresi 214. âyetinin⁹⁶ tefsirinde, bu âyetin Hz. Ali’nin velâyetine delil olduğu ileri sürülmüş, buna dair nakledilen sebep-i nüzûl rivâyetinin Ehl-i Sünnet’in önemli hadis âlimlerinden bir olan Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledildiğine vurgu yapılmıştır. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber, emir üzere akrabalarını (Hâşimoğulları’nı) toplamış ve onlara tebliğ vazifesini yerine getirmiştir. O gün kendisinin tek destekçisi, küçük yaşlardaki Hz. Ali olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “O benim

⁹² Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihi’l-gayb=et-Tefsîri’l-kebîr* (Beyrut: Dârü İhyâ-i’t-Türâsî’l-Arabî, 1999), 16/166-167.

⁹³ Şîrâzî, *el-Emsel*, 6: 260-261.

⁹⁴ Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/352.

⁹⁵ Hz. Ali müşriklere karşı Hz. Peygamber’i korumak üzere hicret akşamı onun yatağında yatmış ve Cebrâil tarafından şöyle bir övgüye mazhar olmuştur: “Ne mutlu sana ey Ali! Allah senin vasıtanla meleklere karşı iftihar etmektedir.” Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/413.

⁹⁶ وَأَذِيرُ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ “Yakın akrabamı da uyar.” eş-Şu’arâ 26/224.

varisim, vezirim, vasim ve benden sonra içinizden halifemdir.”⁹⁷ buyurmuştur.⁹⁸ Bahsi geçen Sünnî kaynaklarda bu rivâyet mevcut olmakla birlikte Hz. Ali'nin açıkça vasi ve veli tayin edildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Son bir örnek vermek gerekirse Mâide sûresi 55. âyetin tefsirinde, bu âyetin Hz. Ali hakkında indiği, Ehl-i Sünnet kaynaklarında da aynı sebep-i nüzûl rivâyetlerinin nakledildiği ifade edilmiş, bu kaynaklara isim isim atıf yapılmıştır.⁹⁹ Ancak bu rivâyetlerin nakledildiği eserler incelendiğinde Ehl-i Sünnet âlimlerinin, âyetin Hz. Ali hakkında inmiş olduğuna dair rivâyetleri nakletme sebeplerinin Şîa'dan çok farklı olduğu görülmektedir. Sözelimi Fahreddin er-Râzî tefsirinde bu âyetin Hz. Ali hakkında indiğine dair rivâyetleri nakletmekle birlikte bunun sahih olmadığını ifade etmiş, bu âyetin Hz. Ebû Bekr hakkında inmiş olduğunu ispatlama gayretine girmiştir. Dolayısıyla Râzî'ye göre burada Şîa'yı destekleyecek bir rivâyetten bahsetmek mümkün değildir.¹⁰⁰

Eserde bunlar haricinde -özellikle imâmet meselesi dışında kalan- İslâm kültür çatısı altında ortak olarak bulunan itikadi, ahlaki, toplumsal ve dilsel meseleler çerçevesinde Ehl-i Sünnet kaynaklarından rivâyetler aktarıldığı görülmektedir. Örneğin Ahzâb sûresi 1. âyetin tefsirinde yapılan dilsel izahlar Fahreddin er-Râzî'den aktarılmaktadır.¹⁰¹ Yine Rûm sûresi 38. âyetin tefsirinde, sadaka verilecek kimselerin belirtilmesindeki hikmet çerçevesinde Râzî'nin tefsirinden genişçe bir alıntı yapılmaktadır.¹⁰² Eserde bunun pek çok örneğini görmek mümkündür.¹⁰³ Sonuç olarak imâmet dışındaki pek çok meselede Ehl-i Sünnet kaynaklarının Şîi kaynak gibi kullanıldığı ve metin içerisinde buralardan aktarılan rivâyetlerin ve verilerin Ehl-i Sünnet kaynaklı olduğuna dikkat çekilmediği görülmektedir. Bununla birlikte imâmetin dâhil olduğu meselelerde Sünnî kaynaklardan aktarılan rivâyetlere temkinle yaklaşılmakta, bunların Sünnî kaynaklı olduğunu belirtme hususunda en küçük bir taviz verilmemektedir.

2.2.4. Dilsel ve Edebî Yöntem

Şîrâzî'nin tefsir yönteminde lügat ve kelimelerin incelenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Şîrâzî, sahih bir tefsir yapmak için kelimenin günümüzde kullanılan anlamlarından önce, bunun mastarına inmenin ve ona uygun anlamlar veren lügat kitaplarına başvurmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴ Bu şekilde âyet, indiği dil içerisinde doğru anlaşılacak ve bu anlam günümüze uyarlanarak Müslümanın hayatına ışık tutacaktır. *el-Emsel*'de de bu hususa dikkat edildiği gözlemlenmektedir. Âyetler tefsir edilirken - muhtemelen toplumsal fayda umulan- kelime ve kavramların öncelikli olarak lügat manası

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel'in müsnedindeki rivâyete göre Hz. Peygamber Şu'arâ sûresi 214. âyet indikten sonra akrabalarını toplayıp onları İslâm'a davet etmiş ve içlerinden din hususunda kendisine destekçi ve halife olacak birini sormuştur. Orada bulunanlar bu konuda Hz. Peygamber'e yetişemeyeceklerini ifade ederlerken Hz. Ali, Hz. Peygamber'e kefil ve yardımcı olacağını belirtmiştir. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 2/225 (883). İbn Kesîr de benzer bir rivâyeti Ahmed b. Hanbel'den aktarmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, akrabalarını İslâm'a davet etmiş kendisine kardeş ve veli olmak üzere kimin biat edeceğini sormuştur. Yalnızca orada bulunanların en küçüğü olan Hz. Ali kalkıp biat etmek istemiş, Hz. Peygamber onu yerine oturtmuştur. Hz. Ali üçüncü kez yerinden kalkınca Hz. Peygamber elini onun elinin üstüne koymuştur. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâmet (Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 6/168.

⁹⁸ Muhammed Hüseyin Muzaffer, *Târîhu'ş-Şîa* (Beyrut: Dâru'z-Zehra, 1985), 18.

⁹⁹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/49.

¹⁰⁰ Bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 12/379.

¹⁰¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 10/286.

¹⁰² Şîrâzî, *el-Emsel*, 10/154.

¹⁰³ Râzî ve Âlûsî'den yapılan başka bir alıntı için bk. Şîrâzî, *el-Emsel* 10/133.

¹⁰⁴ Hüseyin Alevimehr, *Tefsîr Metotları ve Ekolleri* (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 171.

verilmektedir.¹⁰⁵ Bundan sonra bu kelime ve kavramlar bulunduğu bağlama göre izah edilmektedir. Örneğin, Bakara sûresi 58. âyette geçen حِطَّةً (*hitta*) kelimesinin Arapçada “aşağı getirmek-dökülmek” anlamlarında olduğu ve içinde bulunduğu bağlamda “Rabbimiz senden günahlarımızın dökülmesini niyaz ederiz.” anlamında bir af dileme ifadesi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Böylece kelimenin, âyetin bağlamı içerisindeki manası, sözlük anlamına uygun bir zeminde izah edilmiştir.

Tefsirin mahiyeti gereği, geleneksel tefsirde ele alınan dilsel teoriler veya belâgat kuralları burada uzun uzadıya tartışılmamıştır. Ancak yine de Kur’an’ın edebî özellikleri önemli görülmüş, gerek görüldükçe belâgî nüktelere işaret edilmiş, bunlar kısaca izah edilmiştir.¹⁰⁷ Aynı şekilde âyetler nahiv yönünden incelenmiş, bu husustaki tartışmalara girilmeksizin cümledeki nahvî ve edebî nüktelere temas edilmiştir.¹⁰⁸ Bununla birlikte yeri geldikçe Kur’an’ın özel üsluplarına da değinilmiştir. Örneğin, Bakara sûresi 274. âyetin tefsirinde “Gecenin gündüzden ve gizlinin açıktan önce zikredilmesi infakta gizliliğin daha hayırlı olduğuna işaret etmek için olabilir.”¹⁰⁹ denilmiştir. Yine Mâide sûresi 9. âyetin tefsirinde Kur’an’ın “üslup olarak birtakım özel hükümleri beyan ettikten sonra ona vurguda bulunmak için genel kanun ve ilkelere işaret ettiği” ifade edilmiştir.¹¹⁰ Bu gibi izahlar, Kur’an üslubunun hikmetini ve i’câzını ortaya koyma ve bu üsluptan anlamlar çıkarma amacıyla yapılmış, *üslûbü’l-Kur’an* konularının teknik detayına girilmemiştir.¹¹¹ Nitekim eserin girişinde, hedefin toplumsal hidâyet ve ıslah olduğu bu nedenle teknik meselelerin detaylarına yer verilmeyeceği ifade edilmiştir.

2.2.5. *el-Emsel*’de Bilimsel Tefsir

el-Emsel kimi tefsir tarihi kitaplarında bilimsel tefsir kısmında ele alınmaktadır.¹¹² Onun bu kısma dâhil edilmesini üç boyutta incelemek mümkündür. Birincisi *el-Emsel*’de Kur’an’ın, bilimsel bilgi dâhil tüm bilgi alanlarını kapsadığı düşünülmektedir. Nitekim Şîrâzî’ye göre bilim, ahkâm, yaşam, İslâm siyaseti ve Allah’a ulaştıracak yollar bunların tamamı Kur’an’da mevcuttur.¹¹³ Bilimsel tefsire dâhil edilmesinin bir başka boyutu eserde, Kur’an’ın bilimsel/ilmî i’câzına dair var olan bakış açılarıdır. Buna göre Kur’an, yüzyıllar sonra keşfedilen bilimsel verileri, dünyada hiçbir gelişme yokken bile muhtevasında barındırmaktadır. Bunun üçüncü boyutu ise bilimsel yoruma uygun âyetlerin günümüz bilimsel verileri ile tefsir edilmesidir. Bu, bilimsel tefsirin uygulama boyutudur.¹¹⁴ *el-Emsel*’de bu üç boyutu da gözlemlemek mümkündür.

¹⁰⁵ Kelimelerin mastarları ve lügat manaları verilirken genellikle İbn Fâris’in (öl. 395/1004) *Mu’cemü Mekâyîsi’l-luga’sı* ve Râgıb el-İsfahânî’nin (öl. 7./11. yy. ilk çeyreği) *el-Müfredât’ına* başvurulmaktadır. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/164, 439, 440, 441.

¹⁰⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/166-167.

¹⁰⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/441. 5/133-134.

¹⁰⁸ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/425; 5/241.

¹⁰⁹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/129.

¹¹⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/380. Farklı bir örnek için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/176.

¹¹¹ Üslûbü’l-Kur’an’a dair örnekler için bk. *el-Emsel*, 4/279; 331; 6/238-240. İçtimâî tefsir ekolü mensupları, toplumsal sorunlar üzerinde dururken Kur’an’ın üslup özelliklerine işaret ederek bu üsluptan belli anlamlar çıkarmaları nedeniyle ekolü “Edebî İçtimâî Tefsir” olarak isimlendirenler de bulunmaktadır. Bk. Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 58.

¹¹² Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, 289.

¹¹³ Babâî, *Bergozîde-yi Tefsir-i Numûne*, 1/5; Şîrâzî, *el-Emsel*, 7/127-129.

¹¹⁴ Şîrâzî’nin, içinde bulunduğu rasyonalizm ve pozitivizm çağında, özellikle dinin bilime karşı görüldüğü dönemlerde, istemli veya istemsizce bu gibi fikirlere cevap verme ve karşılığında İslâm’ın bilime karşı olmadığını ispatlama ve onu savunma motivasyonu ile bilimsel tefsire yöneldiği söylenebilir.

el-Emsel' de bilimsel tefsir yönteminin farklı vecihleri mevcut olmakla birlikte, bu yöntem genel itibariyle mutedil bir zeminde uygulanmıştır. Bu yöntemi esas alan kimi çağdaş tefsirlerde var olan, Kur'an'dan bilimsel veri istinbât etme çabası ve buna benzer aşırı yönelişler bu tefsirde yoktur. Tefsirde bilimsel yöntemin uygulanışına bir örnek vermek gerekirse müfessir, A'râf sûresi 54. âyetin tefsirinde bilimsel bir gerçeklik olan çekim kanunundan söz etmiş, âyete "Gök katmanlarını yerlerinde sabit tutan şey evrensel çekim kanunudur." diyerek izah getirmiştir.¹¹⁵ Yine bilimsel tefsire çokça konu edilen Bakara sûresi 22. âyetinin tefsirinde genel anlamda yerçekiminden bahsetmiş, yerçekimi olmasa dünyanın başına gelecek problemlere temas etmiştir.¹¹⁶ Göklerin ve yerin yaratılışına dair âyetlerde astronomi verilerinden faydalanmıştır. Güneş sistemi, Samanyolu galaksisi ve yıldızlara dair astronomik bilgiler aktarmıştır. Gece ve gündüzün değişimleriyle ilgili bilimsel yaklaşımlara temas etmiştir.¹¹⁷ Dolayısıyla Şîrâzî'nin bilimsel bilgiye değer vererek tefsirde buna yer verdiğini fakat modern bilimsel tefsirin her türlü icadı Kur'an'da arama gibi aşırılıklarına kendini kaptırmadığını söylemek mümkündür.¹¹⁸

Eserde, Kur'an'ın bilimsel mucizelerinin varlığına işaret edilmekte ve bunların, Kur'an'ın i'câzının bir yönüne delalet ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın i'câzı, bilimsel i'câzdan ibaret görülmemektedir. Örneğin müfessir, Neml sûresi 86. âyetinin tefsirinde, bu âyetteki gece ile gündüzün değişiminden söz eden ifadeleri "Dünyanın hareketi hususunda Kur'an'ın bilimsel mucizesi" olarak izah etmiştir.¹¹⁹ Aynı şekilde Mü'minûn sûresi 14. âyette bebeğin oluşumundaki evrelerin beyanının, bilimsel bir mucize olduğuna işaret etmiştir. Ona göre bu âyet o günlerde hiç kimse tarafından bilinmeyen bir gerçeği ortaya koymaktadır.¹²⁰

Sonuç olarak Şîrâzî'nin bu yöntemi, Kur'an'ı "bilime uydurma" çabasına girmeden, insanları kevnî deliller üzerinde düşünmeye ve akletmeye yönlendirecek bir çerçevede uygulamaya koyduğunu ve bilimsel verileri, Kur'an'ı anlamada bir ön bilgi olarak kullandığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte o, Bakara sûresi 2. âyetinin izahında "Geçen zaman, Kur'an'da herhangi bir şeyi eskitmez, aksine bilimin gelişmesiyle âyetlerdeki aydınlık artmaktadır."¹²¹ diyerek, bilimsel gelişmelerle birlikte Kur'an'ın ilgili âyetlerinin de daha açık ve anlaşılır olacağını ifade etmektedir. *el-Emsel'*in mukaddimesinde tefsirin, Kur'an'ın üzerindeki değil insanın "gözündeki perdeyi kaldırma" işlevi olduğunu belirten müellif için bilimsel verilerin, insanın âyetleri daha iyi anlamasını sağlayan ve onun gözündeki perdeyi kaldırmaya yarayan bir vasıtayı ifade ettiği söylenebilir. *el-Emsel'*deki bilimsel tefsir örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak çalışmanın sınırını aşmamak adına bu kadarla yetinilecektir.

2.2.6. İtikadi Bakış Açısı

Şîa'nın temel itikadi prensipleri tevhîd, adalet/adl, nübüvvet, imâmet ve meâd/ahiret inançlarından oluşan beş asıldan ibarettir.¹²² Eserde imâmet dışında te'vile etki eden itikadi prensiplerin başında tevhîd ve adalet gelmektedir. Bu ilkeler esasında Mu'tezile'nin sistematik

¹¹⁵ *el-Emsel* müellifleri, Batlamyus'un gök katmanlarının soğan kabuğu gibi birbirine dayanmış olduklarına dair görüşünü reddetmektedirler. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/82.

¹¹⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/81.

¹¹⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/316-319; 2/203-204.

¹¹⁸ Daha fazla örnek için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/86; 4/142; 6/20; 8/220.

¹¹⁹ Babâî, *Bergozîde-yi Tefsir-i Numûne*, 1/5.

¹²⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 8/408-409.

¹²¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/51-52.

¹²² Bk. Avni İlhan, "Şîilik ve Ana Prensipleri", *Erdem* 8/23 (1996).

hâle getirdiği beş temel ilkedен ikisidir. *el-Emsel*'de görüleceği üzere bu prensiplerin içeriği Mu'tezile'nin ortaya koyduğu muhtevayla bire bir aynıdır.¹²³ Bu ilkelerin eserin tefsir anlayışını belirlediğini söylemek mümkündür. Sözelimi müfessir, tevhiid prensibi gereğince tescim ve teşbihten kaçınıp, tenzih fikrini ön plana çıkararak Kur'an'da geçen haberî sıfatları gerçek manada ele almak yerine te'vil etmeyi tercih etmektedir. Örneğin Kur'an'da Allah için kullanılan "istevâ" fiilini "Allah'ın iradesini göğe yöneltmesi" olarak te'vil etmiştir.¹²⁴ Aynı şekilde Kur'an'da geçen Allah'a kavuşma, Allah'ı görme, Allah'ın konuşması gibi ifadelerin gerçek manada anlaşılamayacağını ifade etmiştir. Zira Allah cisim değildir. O kalp gözüyle görülür. Kıyamet günü güç ve kudretinin izlerini, mükâfat ve cezaları, nimet ve azapları görmek ya da Allah'ı kalp gözüyle hissetmek anlamındadır.¹²⁵ "Allah'ın huzurunda durmak" O'nun bir mekânı olduğunu göstermez. Bu ya azap sahneleri karşısında durmaktır ya da kinayeli bir ifade olup ilahi mahkemeye çıkmak demektir.¹²⁶ Müfessir, Kur'an'da geçen "Allah'ın kürsüsü" ifadesini de "O'nun ilim kürsüsü" olarak izah etmiştir.¹²⁷ Görüldüğü üzere *el-Emsel*'de tevhiid prensibi gereğince haberî sıfatlara mecazi anlamlar verilmiş, âyetler bu doğrultuda te'vil edilmiştir.

el-Emsel'de işlevsel kılınan bir diğer ilke de ilahi adalet ilkesidir. Bu ilke çerçevesinde Allah'ın hikmete uygun davranması, kulun özgür iradesi, insanlardan hak edene lütuf verilmesi hak etmeyenine ise *hizlân*'da bırakılması gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır.¹²⁸ Şîrâzî Allah'ın meşîeti, istemesi ve dilemesinden maksadın O'nun hikmete dayalı iradesi olduğunu, O'nun hesapsız verip almadığını, hikmetine uygun davrandığını vurgulamaktadır.¹²⁹ Ona göre Kur'an'da geçen "Allah'ın izni" ifadesi O'nun varlık âlemine sebep-sonuç kanunu şeklinde irade ve meşîetinin yansımasıdır.¹³⁰ Adaleti gereği Allah, insanları yollarını seçmeleri hususunda özgür bırakmıştır.¹³¹ Herkese hak ettiğinin karşılığını vermesi icap eder. Bunu yapmadığı durumda "*zallâm*" (çokça zulmeden) olur.¹³² Temiz niyetli olan, hakkın karşısında teslimiyet ruhu olan herkes Allah'ın hidâyetlerine nail olur.¹³³

¹²³ Şîi kelimasında Mu'tezilî etki daha ilk dönemlerde görünür olmakla birlikte kimi âlimler asıl etkileşimin Allâme Hillî (öl. 726/1325) ile ortaya çıktığını düşünmektedirler. Zira Hillî, Eş'arî geleneğe karşı Mu'tezilî birikimden faydalanmıştır. Halil Işlak, "Şia'da Usuli-Ahbarî Ayrışması", *Bir Ülkenin Anatomik Akademisi: İran*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2022), 148.

¹²⁴ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/106. Erken dönem müfessirlerinin bu gibi ifadeleri te'vil etmekten kaçındığını görmekteyiz. Örneğin Taberî bu kelimenin geçtiği âyetleri ele alırken kelimenin lügat manasına odaklanmış, bunun mahiyetine dair herhangi bir yoruma gitmemiştir. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/428-437.

¹²⁵ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/137, 320-321; 4/147-149.

¹²⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/41.

¹²⁷ Bununla birlikte o, İmam Sâdık'tan kürsünün boyutlarıyla ilgili bir rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyette arş ve kürsü, maddi boyutları olan varlıklar gibi ele alınmaktadır: "Gökler ve yer kürsünün karşısında o da arşın karşısında sahraya atılmış bir yüzük kadardır." Müellif meselenin sonunda "insan ilmi bu perdeyi kaldıramamıştır" diyerek acziyetini ifade etmiştir. Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/77.

¹²⁸ Babaî, *Bergozîde-yi Tefsir-i Numune*, 1/421, 441, 505; Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/289.

¹²⁹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/201; 427.

¹³⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/410; 4/442.

¹³¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/65; 4/478.

¹³² Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/431; 3/118-119.

¹³³ Hidâyet ve lütuf bu bağlamda aynı anlamda kullanılmıştır. Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/425. Bu düşünce, Mu'tezilî lütuf teorisinin bir yansımasıdır. *el-Emsel*'de zikredilen bu yorumu bire bir *el-Keşşâf*'ta görmek mümkündür. Allah'ın kullarını hidâyete erdirmesi yani onlara lütfetmesi; doğru yolda kalmalarını sağlayacak nedenler yaratması kulların kendi amelleriyle doğru orantılıdır. Allah'ın hidâyete erdireceği kimseler ancak buna layık olanlardır.

Çağdaş Şîî düşüncenin bir eseri olan *el-Emsel*'in tefsir yöntemi ve muhtevasında etkili olan bir diğer itikadi ilke de elbette imâmettir. *el-Emsel*'de âyetler, bu inanç esasına uygun bir çerçevede tefsir edilmiştir. Özellikle imâmete doğrudan delalet ettiği düşünülen Mâide sûresi 3. âyet, 67. âyet, Nisâ sûresi 59. âyet, Bakara sûresi 124. âyet gibi belli başlı âyetlerin tefsirinde Şîî düşüncesinin keskin bir dille ortaya konduğu ve bundan herhangi bir taviz verilmediği görülmektedir. Dolaylı olarak imâmetle ilişkilendirilen Fâtiha sûresi 6. âyet, Nûr sûresi 35-36. âyet, Zuhrûf sûresi 86. âyet ve Zümer sûresi 56. âyet gibi imamlarla ilişkilendirildiği hâlde umuma da hamledilebilen kimi âyetlerde ise imâmet vurgusunun daha ılımlı bir düzeyde yapıldığı görülmektedir.

İmâmetin te'vile etkisi bağlamında Şîa'da Ahbârî-Usûlî tartışmalarının ana konularından biri olan Âli İmrân sûresi 7. âyetin *el-Emsel* müelliflerince ortaya konan tefsirini kısaca ele almak faydalı olacaktır. Müfessire göre te'vîl, âyetin sırları, mefhumları ve nihai hedeflerini ifade etmektedir. Te'vili bilen *râsihûn* ise tüm âlim ve müfekkiri içine alacak kadar manası geniş olan bir ifadedir. Şüphesiz bu ifadenin en üstün misdâkı Hz. Peygamber ve hidâyet imamlarıdır. Bu kimseler ilim hususunda diğerlerinden öne çıkarlar ve âyetin zihne ilk gelen misdâkı onlardır. Bu âyetin tefsiri çerçevesinde Muhammed el-Bâkır'dan şöyle nakledilmiştir: "Bu, Kur'an'ın tamamının te'vili anlamındadır. Bunu ancak Allah ve *râsihûn* bilir. Allah'ın Resulü *râsihûn*un en faziletlisidir. Kendisine indirdiği her şeyin tenzîl ve te'vilini ona öğretmiştir. Allah'ın ona indirip te'vilini öğretmediği bir şey yoktur. Ondan sonraki vasileri de bunların tamamını bilirler."¹³⁴ Dolayısıyla imamların ilmi Allah'ın peygamberine öğrettiği ilmin tamamını içermektedir. Müfessir bu rivâyeti nakzetmeden herkesin kendi ilmî yeterliliği ölçüsünde Kur'an'ın te'vilinin sırlarına vakıf olabileceğini ifade etmiştir. İlimleri Allah'ın sonsuz ilminden kaynaklanan kimseler ise Kur'an'ın te'vilinin sırlarını en iyi bilenlerdir. Diğerleri ise bu sırlardan yalnızca bir kısmını bilmektedirler.¹³⁵ Sonuç olarak müfessir, Kur'an'ın tamamının te'vilini bilen kimselerin yalnızca Hz. Peygamber ve imamlar olduğunu kabul etmekle birlikte, *râsihûn* kavramını yalnızca Hz. Peygamber'e ve imamlara has kılmamıştır. *Cery* üslûbu ile âlimler ve müfekkiri de bu grup içerisine dâhil etmiştir. Burada asıl vurgulanan imamların Kur'an hususunda insanların en bilginleri olmalarıdır fakat bu, Kur'an hakkında tek bilgi sahibi olanların imamlar olduklarına dair bir inancı doğurmaz. Usûlî geleneğin temsilcilerinden olan *el-Emsel*'de de bu bakış açısı doğrultusunda âyetlerin tefsiri esnasında Ehl-i beyt imamlarından gelen rivâyetlere mutlaka başvurulmakla birlikte konu hakkında yorum ve çıkarım yapmaktan da çekinilmemiştir. Sözgelimi, Kur'an'da geçen ve Ehl-i beyt rivâyetlerinde imamlara hasredilen bazı kavramlar *cery* prensibi gereği, "*râsihûn*" ifadesinde de olduğu üzere umuma hamledilmiştir. Bununla birlikte rivâyetlerde gelen anlamın ifadenin en açık misdâkına işaret ettiği belirtilerek rivâyetlerin itibarı korunmuştur.

Sonuç olarak Şîa'da, "toplum olarak insanlarla Allah arasındaki genel ilişki" düzleminde ele alınan velâyet ve imâmet¹³⁶, içtimâî maslahat hedefleyen bu eserin muhtevasını ve yöntemini büyük oranda etkilemiştir. Tefsirde İsnâaşeriyye Şîî itikadi bakış açısı net bir şekilde yansıtılmakla birlikte, tefsirde imamlardan gelen rivâyetler önemli görülmüş, yapılan yorumlar bunlar üzerinde bina edilmiştir. Bu rivâyetlerin âyetin tek mefumu olarak kabul edilmemesi, tefsirde gerekli gereksiz her yerde sözün imâmete getirilmemesi, diğer

Bk. Muhammed Boşnak-Nagihan Ayşe Boşnak, "The Preferences That Reflect al-Zamakhshari's Mu'tazilite Thought in al-Kashshâf" *TADER Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/Özel (2023), 104-120.

¹³⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/164; Küleynî, *Usûlül'l-Kâfi*, 1/186, 213, 415 akt. Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/174.

¹³⁵ Şîrâzî, *el-Emsel*, 2/169-176.

¹³⁶ Ahmet Işıklar, *Velâyet ve İmâmet* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 174.

mezheplere ve onların değerlerine karşı alçaltıcı ifadelerin kullanılmaması onu geleneksel Şîî tefsirlerden ayırmaktadır. Bu yönüyle Ehl-i Sünnet tarafından da rağbet görmüştür.¹³⁷

2.2.7. Tefsirde Öne Çıkan Bazı Konular

Toplumsal ıslah ve hidâyet ülküsü yeni bir zihin inşasının gerekliliğinden doğmuştur. Zira toplumdaki ahlaki çöküntü ve yozlaşma ancak yeni bir zihin inşası ile bertaraf edilebilecektir. Bu inşanın gerçekleştirilmesi de belli kavramların ön plana çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda tefsirde kimi kavramların diğerlerinden daha çok vurgulandığı görülmektedir. Bu kavramlar genel itibariyle şunlardır: Eğitim, ıslah, emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker, ictihâd, akıl, adalet, zulüm, ahde vefa, vahdet, cihat, infâk, özgürlük ve kadın. Tefsirin muhtevasını yansıtmaması bakımından bu kavramlardan bir kısmını ele alacağız.

2.2.7.1. İctihâd ve Taklit

Farklı tanımları bulunmakla birlikte naklin karşısında, aklın, Kur'an ve sünnetin kabulü, anlaşılması ve uygulanması işlevini temsil eden önemli bir kavram olan ictihâd¹³⁸, çağdaş Şîî düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda, ictihâd kapısının kapandığına dair fikirler ve salt taklit üzere kurulu bir şer'î sistem kesin bir dille reddedilmektedir.¹³⁹ Özellikle ictihâdın her zamankinden daha fazla ihtiyaç hâline geldiği çağdaş dönemde, problemlerin çözümünde akıl ve istinbât yöntemlerinin devreye sokulması önemli görülmüştür. Tefsirin ana hedeflerinden biri olması itibariyle ictihâdın bu tefsir için olmazsa olmaz kavramlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁰ Zira bu tefsirin temelinde mekân ve değişen şartlara adapte edilebilen, her zaman ve zeminde uygulanabilen dinamik bir İslâm anlayışı vardır. İctihâdın karşısında duran taklit her yönüyle reddedilmiştir, zira salt taklit, eleştirel düşünmeyi ve bunun sağladığı gelişmeleri engellemektedir. Bu bağlamda İslâmî hükümlerin hikmet ve sebepleri araştırılmıştır.¹⁴¹ Hükümlerin bilinçsizce uygulanması yeterli görülmemiş, bunların altında yatan sebep ve hikmetler izah edilmiştir.¹⁴²

Müfessir, taklitçiliğin reddi söz konusu olduğunda, dört mezhep üzerinde kurulu olan fıkıh geleneğinin dokunulmazlığını da sert bir dille eleştirmektedir. Zira değişen dünyada, bunlara bağlı kalmaya çalışmak, yeni problemlere tatmin edici çözümler getirememeye neden olmakta ve eleştiri okları direkt olarak İslâm'a yöneltilmektedir. Müfessire göre bu bağlamda, mantık ve aklın, Kitap ve Sünnet'in hükmü ile ictihâd kapısını açan Şîa'dır. Zira o, İslâm

¹³⁷ Eserde Şîî imâmet inancını kabul etmemeleri yönünden sahabe'nin adaleti sorgulanmakta, özellikle Hz. Ali ve evlatlarının karşısında yer aldığı bilinen Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm gibi sahabiler sert bir dille eleştirilmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in eşi olması dolayısıyla Hz. Aişe'ye karşı dikkatli davranıldığı görülmektedir. Ehl-i Sünnet'in ilk halifeleri olmaları itibarıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in açıkça zemmedildiği rivâyetler görmezden gelinerek esere alınmamakta, bu hususta İslâm ümmetinin maslahatı ön planda tutulmaktadır. Bununla birlikte haklarında olumsuz intiba oluşturabilecek kimi rivâyetlerin kasıtlı olarak nakledildiğini söylemek mümkündür. Bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 5/298; Abdurrahman Ensari, "El-Emsel fi Tefsiri Kitâbillâhi'l-Münezzel Adlı Şîa Tefsirinde Hz. Ömer Algısı", *Turkish Studies* 12/27 (2017), 179-192.

¹³⁸ H. Yunus Apaydın, "İctihâd", TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 13 Nisan 2014).

¹³⁹ Esasen, ictihâd kapısının daima açık olduğuna dair düşünce, imâmet inancının temel argümanlarından biri olan "risâlet görevinin devamlılığı" ilkesi ile ilişkilidir. İctihâd kapısının açık olduğuna dair görüşte de risâletin devamlılığı ilkesinde de İslâm'ın evrensel son din olduğuna ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bu dinin aktif bir şekilde sürdürülmesi gerektiğine dair düşünce hâkimdir.

¹⁴⁰ *el-Emsel*, tefsir tarihi kitaplarında ictihâdî tefsir (dirâyet tefsiri) bölümünde değerlendirilmektedir. Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, 180.

¹⁴¹ Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 156.

¹⁴² Örneğin, ihramlyken avlanmanın yasak olmasının hikmeti hakkında bk. *el-Emsel*, 3/537-538. Bazı şeylerin yenmesinin haram oluşunun hikmeti hakkında bk. 1/330-333.

hukukunu (Ehl-i Sünnet gibi) dört kişiyle sınırlandırmamış, fıkıhı aktif ve hareketli bir konuma taşımıştır.¹⁴³

2.2.7.2. Adalet ve Zulüm

el-Emsel'de ön planda olan bir diğer kavram da adalet ve bunun zıddı olan zulüm kavramıdır. Bu çerçevede, “zalim yönetimler” yani “tâğûtlar” ve “gerçek hak sahipleri” söz konusu edilmektedir. Şîi düşüncenin özellikle siyasi sebepler ve inançlar üzerinde teşekkül ettiği düşünüldüğünde bu gayet tabii bir yaklaşımdır. Bununla birlikte bu tefsirin göstermiş olduğu içtimâî karakter de adalet ve zulüm vurgusunu ikiye katlamıştır. Zira içtimâî tefsirler doğası gereği yönetim sorunları, adalet ve zulüm gibi kavramlarla ilgilenmektedirler.¹⁴⁴ Bu da Şîi düşüncenin içtimâî tefsir yönteminden istifadesini artırmıştır. İslah edilmiş bir toplum ülküsünün temel motivasyonlarından biri de zalim hükümetlerin karşısında durabilecek bilince ve cesarete sahip bir ümmetin inşasıdır. Sonuç olarak emanet ve adaletin sağlandığı bir toplum her anlamda yükselişe geçebilecektir.

el-Emsel, İslâm devletlerinin siyasi durumlarını söz konusu etmekle birlikte gayrimüslim devletler tarafından yapılan zulüm ve işgallere de sessiz kalmamış, bunları sert bir dille kınamıştır. Örneğin bir işgal devleti olan İsrail'e açıkça cephe almış, Yahudilerin ırkçı tabiatından dem vurarak şöyle demiştir: “O düşünce bu millete yine hâkim olduğundan, bugünkü zulüm ve gasba dayalı İsrail devletinin kaynağını da aynı ırkçılık anlayışı oluşturmuştur.”¹⁴⁵

el-Emsel'de adalet ve zulmün söz konusu edildiği bağlamlarda iki kavramın daha ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bunlardan biri cihat, bir diğeri ise tahammüldür. İctimâî fayda hedeflenen bu tefsirde inanç özgürlüğünün kısıtlandığı, zarar gördüğü her türlü fitneye karşı cihat farz kabul edilmektedir. Her fırsatta emperyalizm ve sömürgecilğe karşı cesaretle aksiyon alınması salık verilmektedir. Hem dış dünyaya karşı hem de İslâm içerisinde farklı alanlarda farklı yöntemlerle cihat desteklenmektedir. Cihat meydanından kaçan “münafıklar” sert bir dille eleştirilmekte, karamsarlık, korkaklık, bahanecilik ve kararsızlık gibi münafıklık alâmeti olan tutumlar kınanmaktadır.¹⁴⁶ Bununla birlikte zamana ve mekâna göre tahammül, direnç ve sabır göstermek müminlerin önemli vasıflarından kabul edilmektedir.¹⁴⁷

2.2.7.3. İslâm'da Vahdet ve Takrîb

el-Emsel baştan sona sömürgecilik ve Batı emperyalizmi karşıtı söylemler ve tavsiyelerle doludur. İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu sömürü ve parçalanma durumu karşısında en büyük silahın İslâm vahdeti olduğu vurgulanmaktadır. Etnik ve ırk merkezli ayrımların tamamı reddedilmektedir. Esasen İslâm vahdeti, içtimâî ıslah hedefiyle yazılan tefsirlerin temel sloganlarından biridir.¹⁴⁸ Bununla birlikte *el-Emsel*'de bunun daha önceki tefsirlerde yer almayan bir önemle vurgulandığı görülmektedir. *el-Emsel*, Şîi bir tefsir olarak İslâm birliği çerçevesinde *takrîb* fikrinin de önemli temsilcilerindedir. İslâm'ın diğer mezhepleri özellikle de Ehl-i Sünnet ile iyi ilişkiler kurma çabası eserin içerik ve üslubunda kendisini açıkça

¹⁴³ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/226.

¹⁴⁴ Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 171. Tefsirin yazıldığı dönem dikkate alındığında bu vurgunun sebebi daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim 1979 İran İslâm İnkılabı öncesi yazılmaya başlanan ve devrim sonrası tamamlanan bu eserde şaha ve diktatörlük rejimine karşı sert eleştiriler yapılmaktadır. Örneğin bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 6/211.

¹⁴⁵ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/196; 4/465.

¹⁴⁶ Şîrâzî, *el-Emsel*, 5/213, 215, 350-354.

¹⁴⁷ Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/46. Bu tefsirde, Şîa'nın daima azınlık konumunda olması ve egemenliğe uygun ortam bulamaması gibi sebeplerden dolayı bu gibi kavramların ön plana çıkarıldığı söylenebilir.

¹⁴⁸ Atalay, 20. *Yüzyıl Tefsir Akımı*, 196.

göstermektedir. Müfessirin ifadelerine göre, bu birlik sağlandığında toplumsal yozlaşmaların ve geri kalmışlıkların önüne geçilebilecektir.

Burada, bu fikrî altyapıyı ortaya koyan birkaç örnek zikretmek yerinde olacaktır: Şîrâzî, Bakara sûresi 138. âyetin tefsirinde şunu ifade etmektedir: “Tüm ırkçılık ve kabilecilik renklerinin ve aynı şekilde tefrikacılığa sebep olacak bütün renklerin silinmesi ve sadece ilahi rengin alınması emrini vermektedir.”¹⁴⁹ Bakara sûresi 208. âyetin tefsirinde de “Dünya barışı sadece iman sayesinde... Usulen dağınıklık etkenlerinin (dil, ırk vb.) karşısında insanların kalpleri arasında sağlam bir bağlılık halkası olması gerekir. Bu bağlılık halkası bu tür dağınıklık ve ihtilafların çok üstünde yer alan Allah’a iman konusudur.” demektedir.¹⁵⁰ “Müslümanlar hiçbir zaman kin dolu olmamalı, geçmişte vuku bulmuş olayların intikamını alma peşinde olmamalıdır.”¹⁵¹ Bir başka yerde müfessir Ehl-i Sünnet âlimlerine hitaben şöyle demektedir: “Eğer İslâm içindeki tefrikaları yok etmek istiyorsanız, birbirimizi itham etmek yerine gelin başka bir şey yapalım, birbirimizi tanıyalım ve anlayalım. Zira bu tür bâtil suçlama ve iftiralar İslâm birliğinin gerçekleşmesine engel olurlar, İslâm birliği temellerini kökünden sarsar.”¹⁵²

Sonuç olarak erken dönem Şîî tefsirde Ehl-i Sünnet’e karşı mevcut olan “itme” ve uzaklaşma tavrının bu dönemde özellikle *el-Emsel*’de daha çok “çekme” ve kendine yaklaştırma şeklini aldığı söylenebilir. Bu tefsirde, *takrîb* ve İslâm birliği düşüncesinin yansıması olarak geleneksel tefsirdeki her sözü imâmete ve ona inanmayanlara getirme tavrı yoktur. Ehl-i Sünnet tarafından kabul görmesinin nedenlerinden bir tanesinin de bu olduğu söylenebilir.

Sonuç

Toplumsal ıslah ve hidâyet ülküsü yeni bir zihin inşasını gerekli kılmıştır. Bu ıslah ve hidâyet, Şîa söz konusu olduğunda İslâmî bir ıslah hareketiyle birlikte doğal olarak Şîî karakterli bir ıslah hareketini de gündeme getirmektedir. Nitekim *el-Emsel* tefsirinde, genel ilkeleri itibariyle İslâmî vahdet, hidâyet ve evrensel ahlaki kurallar ön plana çıkarılmakla birlikte yeri geldikçe, imâmet inancı üzerine kurulu olan Şîî itikadının tanınıp yayılmasına ve Şîî düşünceye dayalı bir toplumun inşasına dair mezhebî irade hâkim olmuştur.

Çağdaş Şîî düşüncenin bir ürünü olan *el-Emsel*’in, İslâm vahdeti ve *takrîb* düşüncesi gereğince ılımlı bir dil ve üslupla kaleme alındığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte imâmete dair meselelerde özellikle Ehl-i Sünnet âlimlerinin -Kur’an’da genellikle inkârcılara izâfe edilen- “taassup, inat ve şüphecilik” ile itham edilerek sert bir dille eleştirildiği görülmektedir. Eserde, kendilerine en çok referans yapılan Ehl-i Sünnet âlimleri arasında Fahreddin er-Râzî, Kurtubî ve Âlûsî gibi isimler bulunmaktadır. Bununla birlikte, içtimâî tefsirin bir temsilcisi olan *el-Emsel*’de, özellikle bu alanda eserler veren Muhammed Abduh ve Seyyid Kutub gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Burada, Şîrâzî ve içtimâî tefsirin öncüsü olan bu isimlerin ortak bir misyon yani toplumsal ıslah düşüncesi üzere hareket etmelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tefsirde, Ehl-i beyt imamlarından gelen rivâyetlere oldukça fazla yer verilmektedir. Ancak çağdaş dönemde ortaya çıkan *cery* olgusu itibariyle bu rivâyetlere, âyetlerin tek mefhumu olarak itibar edilmemekte, bilakis bunlar, âyetin kapsamında var olan belli

¹⁴⁹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/272.

¹⁵⁰ Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/416.

¹⁵¹ Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/343.

¹⁵² Şîrâzî, *el-Emsel*, 4/224-228. Farklı örnekler için bk. Şîrâzî, *el-Emsel*, 3/190-191, 245, 290; 4/209.

misdâklar/örnekler olarak ele alınmaktadır. Şîî tefsir usulünde *Ceryü'l-Kur'ân* olarak adlandırılan bu prensip, *el-Emsel'*de büyük bir ciddiyet ve tutarlılıkla uygulanmış, bu sayede rivâyet döneminde nakledilen, imamlardan geldiği kesin olarak kabul edilen, âyetin zahiriyle uyumlu olmayan veya birbirleriyle çelişkili görünen tefsir rivâyetlerinin itibarı korunmuştur.

Çağdaş özellikler gösteren eserde kıssalara yaklaşım geleneksel çizgiyi yansıtmaktadır. Buna göre kıssalar yaşanmış gerçekliklerdir ve bunlar toplumun ıslahında büyük rol oynamaktadırlar. Bunun yanı sıra eserde çağdaş -içtimâî- tefsir geleneğinde olduğu üzere, İsrâîlî rivâyetlere mesafeli durulduğu, bunlar yerine tahrif edilmiş olsa da kaynağı ilahi olan Kitâb-ı Mukaddes ve bunun tefsirlerinden yararlandığı görülmektedir.

el-Emsel içtimâî tefsir içerisinde değerlendirilmekle birlikte Kur'an'da tüm bilgilerin var olduğuna dair bakış açısı, bilimsel verilere başvurması ve Kur'an'ın ilmî i'câzını ortaya koyması yönüyle bilimsel/ilmî tefsir sınıfında da ele alındığı bilinmektedir. Bununla birlikte bilimsel tefsir yöntemini, çağdaş dönemde ortaya çıkan aşırı yönelişlere meyiletmeden uyguladığı gözlemlenmiştir.

Şîî toplum tarafından benimsenen, Ehl-i Sünnet çevrelerince de rağbet gören *el-Emsel*, yöntem ve muhteva özellikleriyle dikkate değer bir eserdir. Bununla birlikte Türkiye'de yapılan çalışmalara yakın zamanda dâhil olmaya başlamıştır. Eserin ve yazarının ana hatlarıyla ele alındığı bu çalışmanın, eserin Türkiye tefsir çalışmalarında dikkate alınmasına katkı sunacağını düşünüyoruz. Bununla birlikte bu makalede *el-Emsel'*in genel hatlarıyla tanıtıldığını esasen burada zikredilen her başlığın çağdaş Şîî tefsir geleneği çerçevesinde ayrı bir çalışma konusunu teşkil ettiğini hatırlatmak gerekmektedir. Bu vesile ile bu alanda yapılacak araştırmalar için özellikle Şîa'da, tefsir usulüne yakın zamanda yerleşen ve *el-Emsel'*de kararlılıkla tatbik edilen *Ceryü'l-Kur'ân* kavramının tefsir usûlü bahislerinde ve müstakil çalışmalarda ele alınmasının faydalı olacağı belirtilmelidir. Bununla birlikte Şîî tefsir geleneğinde içtimâî hedefler doğrultusunda telif edilen eserlerin bir arada incelendiği kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu da ifade edilmelidir.

Kaynakça

- Algar, Hamid. "Ahund Molla". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahund-molla>
- Algar, Hamid. "Humeynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/humeyni>
- Algar, Hamid. "Bihîştî, Âyetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bihisti-ayetullah>
- Alevimehr, Hüseyin. *Tefsir Metotları ve Ekolleri*. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Alulbeyt. "Ayetullah Burucerdî ve Müslümanların Birliği". Erişim 4 Ekim 2022. http://www.alulbeyt.com.tr/ayetullah-burucerdî-ve-muslumanlari-birliği_h1896.html
- Apaydın, Yunus. "İctihad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2014. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad>
- Atalay, Orhan. *20. Yüzyıl Tefsir Akımı-İctimâî Tefsir*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Ateş, Süleyman. "Kur'an'a Yaklaşımında İslâm Akımı (Modernizm)". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. ed. Fikret Gedikli. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Azzi, Ahmed Ali Hussein. *Sünnî ve Şii Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivâyetlerinin Tespit ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Babaî, Ali Ekber. *Bergozîde-i Tefsir-i Numûne-Tefsir-i Numune (Özet)*. çev. Alparslan Gürel. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, ts.
- Babaî, Ali Ekber vd. *Kuran Tefsiri Metodolojisi*. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2013.
- Behşâyîşî, Akîkî. *Tabakât-ı Müfessirân-ı Şîa*. Kum: Defter-i Neşr-i Nüveyd-i İslâmî, ts.
- Bıyıkoglu, Yakup. "M. Sait Şimşek'in Sosyal-İctimâî Tefsire Yaklaşımı". *Tefsire Adanmış Bir Ömür M. Sait Şimşek*. ed. Ali Karataş-Gökhan Atmaca. Ankara: Fecr Yayınları, 2021, 327-351.
- Boşnak, Muhammed-Boşnak, Nagihan Ayşe. "The Preferences That Reflect al-Zamakhsharî's Mu'tazilite Thought in al-Kashshâf". *TADER Tefsir Araştırmaları Dergisi 7/Özel (2023)*, 104-120.
- Buckley, Ronald. "Ja'far al-Sâdiq as a Source of Shi'i Traditions". *The Islamic Quarterly 43/1 (1999)*, 37-58.
- Cevâdî, Muhsin. *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*. çev. Sedat Baran. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2017.
- Ensari, Abdurrahman. "El-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel Adlı Şîa Tefsirinde Hz. Ömer Algısı". *Turkish Studies 12/27 (2017)*, 175-194.
- Gümüş, Sabahattin. "et-Tabâtabâî'nin Mîzân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramının Arka Planı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 17 (Haziran 2021)*, 587-610.
- Gündüz, Ramazan. "Gazâlî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Anakronik Şii Yorum: Gazâlî Şii Olabilir mi?". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 7/2 (2023)*, 121-142.
- Işıklar, Ahmet. *Velâyet ve İmâmet*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- İşılak, Halil. "Şîa'da Usulî-Ahbarî Ayrışması". *Bir Ülkenin Anatomik Akademisi: İran*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2022.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Müessesetü'-r-Risâle, 2001.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâmet (Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 6/168.
- İlhan, Avni. "Şiîlik ve Ana Prensipleri", *Erdem 8/23 (1996)*, 375-396.
- Karagöz, Mustafa. "Terim, İçerik ve İşlev Analizi Işığında Sosyolojik Tefsir". *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. ed. Bilal Gökçür vd. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an Akademisi, 2010.

- Kudsî, Ahmed. *Hayât-i Por-Bereket*. Kum: Medresetü'l-İmam Ali b. Ebî Tâlib, 2005.
- Kuzudışli, Bekir. *Şîa ve Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Muzaffer, Muhammed Hüseyin. *Târîhu's-Şîa*. Beyrut: Dârü'z-Zehra, 1985.
- Özel, Ahmet, "Kâşifülgitâ, Muhammed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasifulgita-muhammed-huseyin>
- Râzî, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî. *Mefâtihi'l-gayb=et-Tefsîrû'l-kebîr*. Beyrut: Dârü İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Reşid Rızâ, Muhammed Reşid b. Ali Rızâ b. Muhammed b. Şemsüddîn b. Muhammed Bahâüddîn, *Tefsîrû'l-menâr*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990.
- Şarkâvî, İffet. *el-Fikrû'd-Dînî fi Muvâceheti'l-Asr*. Beyrut: Dârü'l-Avde, 1979.
- Şimşek, M. Sait. "Kültürel ve İctimaî Olayların Tefsir Hareketine Tesirleri". *Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu*. Bursa: Ensar Vakfı Yayınları, 1990, 79-84.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017.
- Şîrâzî, Mekârim. *Ma'rifetü'l-imâme*. çev. Cafer Sâdık el-Halîlî. Beyrut: Dârü's-Safve, 1992.
- Şîrâzî, Mekârim. *el-Emsel fi tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2013.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Kum: Menşûrâtü Cemâati'l-Müderrişîn fi'l-Havzeti'l-İlmiyye, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Musa. *Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi*. Kayseri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Avan, Naim. *Kıraat İlmi Açısından Ğâyetü'l-İhtisâr*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.
- Beyhakî. *Menâkibü's-Şâfi'i*. thk. Seyyid Ahmed Sark. Kahire, 1391.
- Birişik, Abdulhamit. "Kur'an (Tarifi ve İsimleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Bulgurcu, Kahraman. "Kıraat İmamlarından Nafî', İbn Kesîr ve İbn Âmir'in Hadis Rivâyetindeki Rolü". *Mütefekkir* 10/20 (2023), 467.
- Bulgurcu, Kahraman. "Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (2023), 115-138.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İFAV Yayınları, 38. Basım., 2015.
- Çakıcı, İrfan. *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Gece Kitaplığı, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Dağ, Mehmet. *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Dağ, Mehmet. "Mutezile Mezhebine Ehl-i Sünnetin İsnadı: Kıraatler Tevkifi Değil İctihadîdir – Zemaşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi". *Mârife* 3 (2003), 221-229.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen'i-Ebû Dâvûd*, ts.
- Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî. *Muncidü'l-Mukriîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1999.
- Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1979.

- Efendioğlu, Mehmet. "Müdreç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, Şenyıldız. Ağustos 2015.
- Hafeyân, Ahmed Mahmut Abdü's-Semî. *Eşherü'l-mustalahât fi fenni'l-edâi ve ilmi'l-kırâât*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Halid Mansur, Ahmed, Muhammed, Ahmed Halid. *Mukaddimat fi'l-Kıraat*. Ürdün: Dâru Ammar, 2001.
- Halîl b. Ahmed, Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemu'l-Kırâât*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru Sa'dî'd-Dîn, 2002.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzi'l-kırâât ve'l-ileli anha*. 2 Cilt. y.y.: Vezâretü'l-Evkâf, 1. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*. Kahire: Dâru'l-Mearif, 1972.
- Itr, Nûreddîn. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dimeşk: Matbaatü't-Tıbâk, 1. Basım, 1993.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhâlim. *Mecmû'atü tefsîri şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960.
- İbrahim, Musa İbrahim. *el-Buhûs menheciyyetü fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Amman: Dâr-i Ummâr, 2. Basım, 1996.
- İsmail Şa'bân, Muhammed. *el-Kırâât ahkâmuhâ ve masdaruhâ*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1986.
- Kattân, Mennâ Halil el-. *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Keskioglu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'an'ı Kerîm Bilgileri*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed b. Ebû Tâlib. *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=71756&ele=%3D&wKitaplar=ibane&wYazarlar=mekki>
- Muhammed Bekir, İsmail. *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Menâr, 1999.
- Önen, Hacı. "Kıraatların Fıkhî Hükümlere Etkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013).
- Paksoy, Kadir. "Hadis Metodolojisinde İdrâc Ve Müdreç Hadisler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/2 (2005), 105-124.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Sâlih, Subhi. *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmü'l-Melâyîn, 1985.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân Kuran İlimleri Ansiklopedisi*. çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat a.ş, Üç Er Ofset., 1987.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şüayb Arnâvûtî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şa'ban, Muhammed İsmail. *el-Kırâât ahkâmuhâ ve masdaruhâ*. Beyrut: Dâru's-Selâm, 1986.
- Şakir, Ahmed Muhammed. *el-Bâisü'l-hadis şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*. Beyrut, 1951.
- Şevkânî. *İrşâdü'l-fuhûl*. thk. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî. Beyrut, 1412.

- Tavîl, Seyyid Rizk. *Medhal fî ulûmi'l-Kırâât*. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Ebü'l-Esved ed-Düelî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 38. Basım, 2018.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm el-Mısırî. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-'Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.